

Цена 5,00 лв.

ПРОГРАМА

ЗА КОМПЛЕКСНО ИЗСЛЕДВАНЕ НА ЧОВЕКА И НЕГОВИЯ МОЗЪК

МЕЖДУВЕДОМСТВЕН
ПРОГРАМЕН СЪВЕТ

УПРАВЛЕНИЕ НА ПРОГРАМАТА

СОФИЯ 1990

МЕЖДУВЕДОМСТВЕН ПРОГРАМЕН СЪВЕТ

Управление на програмата

З. Михова, А. Николова
Р. Попова

В. Вълва
И. Георгиева

МЕТОДИ ЗА ОВЛАДЯВАНЕ НА ПРОБЛЕМНОТО
ПОВЕДЕНИЕ НА ДЕЦАТА В УЧИЛИЩЕ

Методично ръководство за учителя

София - 1990 г.

МЕТОДИ ЗА ОВЛАДЯВАНЕ НА ПРОБЛЕМНОТО ПОВЕДЕНИЕ НА ДЕЦАТА
В УЧИЛИЩЕ

Златка Михова Михова
Алла Николова Николова
Олия Георгиева Попова
Виржиния Цекова Вьлова
Ирина Александровна Георгиева

Стилов редактор К. р. Рафайлова
Технически редактор Г. Дъсвина
Коректор Р. Кабакчиева

Подписана за печат на
Поръчки № 6, тираж 600, формат 60 x 90/16
Печатни коли 5,25, цена 5,00 лв.

МА - Център за научна информация по медицина и здравеопазване
1431 София, ул. "Г. Софийски" № 1, тел. 46-70-18

Печатна база при ВПТЛК - МА

ВЪВЕДЕНИЕ

В училищната практика всекидневно се налага да се решават различни проблеми, свързани с поведението на учениците. Тези проблеми са многобройни - разсеяност, невнимателност, агресивно поведение, слаб успех, бягане от часове, липса на интерес към обучението. На родителски срещи могат да се чуят типични коментари на учителите: "Синът Ви много се бие. Другите деца непрекъснато се оплакват от него!", "Дъщеря Ви непрекъснато говори в час. Правя й много забележки!" или "Детето никак не е глупаво. Ако можеше малко повече да внимава в час, би бил отличен ученик".

Тези коментари винаги са предизвикани от добри намерения - учителят се стреми да определи неефективното поведение на ученика по отношение на учебния процес и да му помогне да го преодолее. Успехът до голяма степен зависи от опита на учителя - доколко умее да използва намиращия се на негово разположение арсенал от оценки, похвали, забележки и наказания. Често пъти учителят не успява. Има ученици, на които сякаш изобщо не действуват многобройните забележки на учителя, а даже и по-сериозните наказания. "Престани да се въртиш! Само това правиш по цял час!", "Пак си дошъл без домашно!", "Много си разсеян, искам повече да внимаваш в час!". Повечето учители по много пъти на ден правят подобни забележки, а проблемите си остават. Не помага и включването на родителите, на които често се поставя задачата да променят поведението на детето в клас. Вероятно има нещо неефективно в нашите традиционни подходи към поведението, което ни пречи да постигнем желаните резултати.

Посочените типични изказвания на учителите се отличават с няколко особености. Като правило те не са точни; дадено поведение се описва качествено, а не количествено. Например учителят се оплаква, че детето "прекалено много говори в час", но не посочва точно колко пъти това се е случило. За един учител две-три обаждания на детето са "прекалено много", а за друг - над двадесет. В резултат на тази неопределеност трудно могат да бъдат поставени конкретни цели за промяна на поведението на детето, оценката на

ефективността на педагогическото въздействие става почти невъзможна. И учителят, и ученикът не могат да преценят след седмица или след месец колко се е увеличило или намалило говоренето в час в сравнение с първоначалното ниво. Така ученикът не може да разбере от какво точно е недоволен неговият учител и колко трябва да се промени, за да заслужи одобрението му.

Втората характерна особеност на повечето учителски забележки се състои в това, че те обикновено носят негативен характер. Учителят може всеки час по много пъти да прекъсва работата си, за да направи забележка на ученика, който говори със съседа си, но дали винаги го поощрява, ако тези разговори са намалели? Твърде вероятно е да чуем "Пречиш ми, престани да говориш" и много по-малко вероятно е да чуем поощряващото "Днес съм доволна от теб, защото говори със съседа си по-малко, отколкото вчера!". Междувременно психолозите отдавна са по-действени при опитите да се промени човешкото поведение, отколкото наказанията.

На трето място очевидно е, че апелването към родителите "да вземат мерки" не е ефективно най-малкото поради факта, че става въпрос за поведение, характерно за класната стая, в която родителите не присъствуват и следователно не могат пряко да повлияят върху поведението.

Този курс има за цел да подпомогне учителите от началния и средния курс да подхождат към проблемното поведение на учениците с методи, чиято ефективност е доказана от съвременната психология. Учителите могат да се научат да оценяват поведението на учениците не само качествено, но и количествено. Освен това ще бъдат предложени методи за формиране на по-адаптивно поведение, подобряващо общуването учител - ученик, атмосферата в класа и личностното функциониране на детето. Учителите също така ще се запознаят с разумния баланс между похвали и наказания, който ще бъде полезен за педагогическата им практика.

Много от изложените в лекциите методи ще се сторят познати на един опитен учител. Всъщност едва ли има нещо, което всички ние да не използваме в ежедневно си общуване с децата. Новото в предложените материали е, че тези средства, които обикновено прилагаме интуитивно, невинаги последователно и правилно, тук са предложени в систематизиран вид, обяснено е влиянието на всяка методика.

Тази система от процедури има за цел да покаже как най-ефективно да използваме познатите ни средства за въздействие върху поведението, да ни обясни някои явления в поведението на децата,

върху които не сме се замисляли, да ни научи как да се справяме с тях.

В лекциите се предават в резюме съвременните знания за прилагането на подобни процедури, като са използвани два основни източника - "Овластяване на поведението" 1, 2 и 3 част на K. Vance Hall, и моделът за общуване учител - ученик на W. Yule, M. Berger & V. Wiplov. Приложимостта на техниките към условията на българското училище е изпробвана в четири столични училища от начални учители и индивидуалните експерименти, които са включени в това ръководство, могат да послужат като илюстрация на методите за измерване и промяна на поведението.

Тъй като децата са много зависими от възрастните не само защото имат нужда от нашата грижа, внимание и помощ, но и защото чисто формално можем да разполагаме с тяхната свобода, да им диктуваме всякакви постъпки, защото чисто юридически имаме права над тях, използването на тази система от методики трябва да става много внимателно, винаги с оглед на доброто и щастието на детето, а не за удовлетворяване на наши потребности или амбиции.

Целта ни трябва да бъде да помогнем на детето да преодолее своите затруднения, да стане по-щастливо, по-самостоятелно, да бъдат постигнати взаимно удовлетворяващи форми на поведение и общуване.

Надяваме се, че предложените поведенчески методики ще направят отношенията между учителите и учениците по-хуманни, изградени на основата на сътрудничеството.

От авторите

МЕТОДИ ЗА ИЗМЕРВАНЕ НА ПОВЕДЕНИЕТО

Защо трябва да измерваме поведението? Да предположим, че учителят не е доволен от поведението на някой ученик, който закача другите деца в час. Обикновената реакция е "Престани да се биеш!". Ефективна ли е тази забележка? Променя ли се поведението на детето и колко бързо? Намалява ли или се увеличава? Нито учителят, нито ученикът могат да преценят това точно и съответно да опитат нещо друго или да покажат, че са доволни от общуването си.

Въздействията на учителя ще станат много по-ефективни, ако предварително измери поведението на ученика. Ще разгледаме някои най-често използвани и достъпни методи за измерване и регистриране на поведението.

Директно измерване на продукти и резултати. В час по математика учениците решават математически задачи, в час по български език пишат различни упражнения, в час по рисуване рисуват картини на различна тема. Учителят лесно може да преброи в края на часа количеството правилно решени задачи, написаните упражнения, допуснатите правописни грешки и т.н. При този метод директно се измерват резултатите от труда на детето в час или външи. Методът е прост и точен. Той дава възможност на учителя да отчита подобряване или влошаване на резултатите на ученика.

Непрекъснато регистриране. При този метод учителят наблюдава детето през целия час и се опитва да запише всичко, което то прави. Предимството на метода е, че могат да се наблюдават няколко вида поведение едновременно. Неудобството е, че този вид регистриране отнема много време.

Регистриране на честотата на определено събитие. Да предположим, че учителят иска да регистрира колко пъти един ученик става от чина си без разрешение. Всеки път, когато детето извършва това действие, учителят прави отметка с чертичка върху лист хартия. Накрая чертичките се преброяват и се получава ясна представа за честотата на това поведение. Този метод също е много прост и не пречи на текущата работа на учителя.

Регистриране на поведението в края на даден интервал. На практика за учителя е много трудно да наблюдава поведението на ученика през целия учебен час. Този проблем може да бъде разрешен чрез ре-

гистриране на поведението само в края на определен интервал. Например учителят иска да оцени работи ли ученикът върху поставените в час задачи или вниманието му е погълнато от нещо друго. Учебният час от 45 минути се разделя на 9 интервала от по 5 минути. В края на всеки интервал учителят поглежда към детето и отбелязва с "+", ако то работи по поставената задача и с "-", ако не внимава. Накрая се получава следната картина:

I	+	I	+	I	-	I	-	I	-	I	-	I	+	I	-	I	-	I
5		10		15		20		25		30		35		40		45		минути

В този пример може да се види, че детето е внимавало през първите 10 минути на часа и между 30-ата и 35-ата минута, т.е. в 3 от 9-те интервала. През останалото време детето не е внимавало. Главното предимство на тази техника е, че учителят може да я използва, докато е зает с преподаването.

Планирана проверка на дейността (ППД). Тази техника е подходяща за учители, които искат да регистрират дейността не на отделно дете, а на група от ученици. Тя е подобна на регистрирането в края на определен период, но включва и други отличителни черти:

1. Наблюдателят дава определение на поведението (планирана активност), което иска да регистрира у група деца.

2. На определени интервали (напр. всеки 10 минути) наблюдателят изброява колкото може по-бързо колко лица са ангажирани в тази дейност и записва общия им брой.

3. След това брой бързо и записва колко лица присъствуват на мястото, където се извършва дадената дейност.

4. Броят на децата, ангажирани в дейността, се разделя на броя на присъстващите и чрез умножение по 100 наблюдателят намира какъв процент деца в момента са ангажирани в зададената им дейност.

Например да предположим, че един учител по практика иска да провери каква част от учениците работи по дадена възложена задача за 50-минутен период. Всеки 10 минути той бързо изброява учениците, които работят по задачата. След това изброява всички ученици, които присъствуват. Нека предположим, че през първата част от този период той регистрира, че 10 от 20 и 15 от 20 деца работят. През втората част от времето 10 момчета, които са били изпратени някъде, се връщат в класната стая. Тогава учителят записва, че съответно 15 от 30, 30 от 30 и 20 от 30 деца работят върху поста-

вената задача. Това са съответно 50%, 75%, 50%, 100% и 67%, или средно 68% от присъстващите по време на часа са работили по възложената задача.

Тест за самопроверка 1

1. Регистрирането на определен тип поведение всеки път, когато се появява, се нарича регистриране

2. Какъв вид измерване е използван при регистрирането на броя на правилно прочетените думи в един написан текст?

3. Регистрирането дали едно поведение се е появило или не в края на фиксиран интервал от време, се нарича регистриране

4. В какъв процент от регистрациите в края на даден интервал, дадени по-долу, детето е говорило по време на урок със съседа си?

Г - говори по време на урока

Г	Г	Г	Г	-	-	-	Г	-
5	10	15	20	25	30	35	40	45

Определяне на поведението

При използването на който и да е от описаните методи на регистрация е важно да се помни, че ние можем да регистрираме само поведение, което е определено ясно в наблюдаеми единици, така че ако двама независими наблюдатели решат едновременно да го регистрират, техните записи почти да съвпадат. Често учители и родители описват поведението на децата неясно, по начин, който не може да се приеме за определение. Например "Иван много се глези" или "Гошо непрекъснато безпокои класа". Ако двама наблюдатели независимо един от друг решават да запишат подобно поведение, записите им няма да съвпадат, защото те ще имат различно понятие за това, какво означава "глеzene" или "безпокоене на класа". Надеждността на подобна регистрация ще бъде много ниска. Затова е необходимо преди регистрацията да се даде определение на поведението, което

ще се записва. Например: колко пъти на ден Иван прави сцени в къщи или колко пъти за определено време Гошо се обажда без разрешение в час. Тогава вероятността записите на двамата наблюдатели да съвпадат рязко се увеличава.

Важно е да се запомни, че учителят ще борави само с такова поведение, което е наблюдаемо и измеримо. Само в този случай можем да отчетем обективно дали в това поведение е настъпила промяна.

Изходна линия

Преди да започне да променя едно поведение, учителят трябва да установи нивото, на което поведението се проявява в определена ситуация. Регистрацията на нивото на дадено поведение се нарича изходна линия. Следователно може да се каже, че изходната линия е предекспериментален запис на едно поведение. Най-ефективният и удобен начин за представяне на изходната линия е изработването на графика.

Изработване на графика. Обикновеното начертаване на графика върху хартия е най-лесно за използване и най-просто за разбиране. Данните за поведението, изложени във вид на графика, имат стандартен вид. Вертикалната ос (ординатата) се използва за показване нивото на поведението (определено в количество продукти, или честота на поява), а хоризонталната ос (абсцисата) показва времето на измерване в някакви единици, интервали.

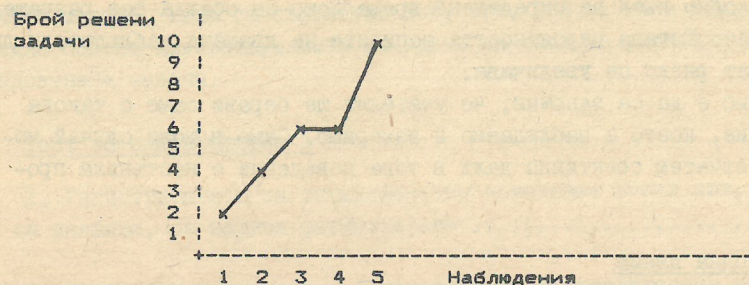
На фиг. 1 е показан броят на правилно решените задачи от Иван в часа по математика всеки ден. Броят на правилно решените задачи за 5-дневен период е 2, 4, 6, 6, 10. Това е пример за директно измерване на постоянни продукти.

На фиг. 2 е показан броят на разплакванията на Ани в течение на 7-40-минутен наблюдателски период в забавачницата. Броят на разплакванията ѝ за всеки интервал е съответно: 9, 9, 8, 6, 4, 2, 3. Това е пример за регистрация на честотата на определено събитие.

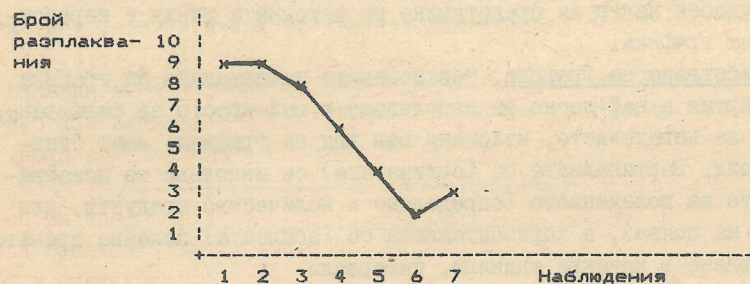
На фиг. 3 е даден броят на минутите, които едно момиче - Дора, прекарва в игра за едно междучасие. Нейният запис за 8 дни е 6, 8, 7, 8, 6, 7, 8, 7.

На фиг. 4 е показана регистрацията на броя на гневните избухвания, които Бойко е имал за няколко последователни дни, записани

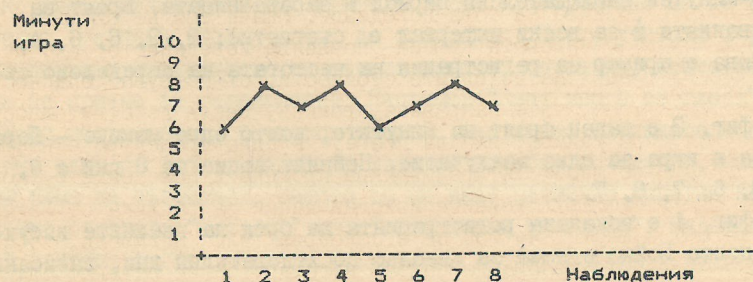
Фиг. 1. Иван

Фиг. 2. Ани

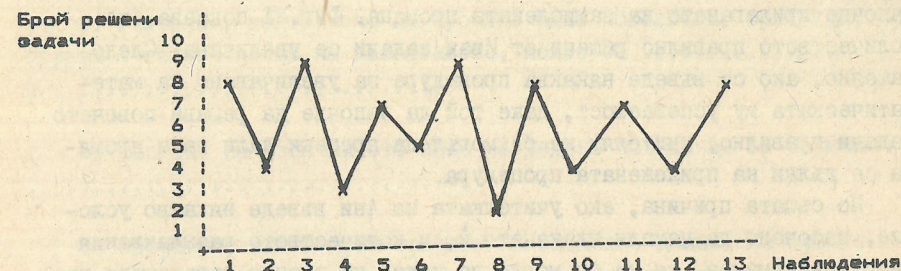

Фиг. 3. Дора

от майка му: 8, 4, 9, 3, 7, 5, 9, 2, 8, 4, 7, 4, 8.

Фиг. 4. Бойко

Фиг. 4. Бойко

Чрез графиката, обединяваща данните от наблюдението, учителят изгражда едно нагледно представяне на изходната линия, т.е. на равнището на наблюдаваното поведение преди започване на някаква планирана промяна. Понеже наклонът на кривата, получена при съединяване на точките във Фиг. 1, е възходящ, ние знаем, че броят на решените от Иван задачи се е увеличавал.

Записът на изходната линия, който показва увеличаване на поведението, говори за възходяща изходна линия. Фиг. 2 показва низходяща изходна линия (с низходящ наклон). Фиг. 3, показваща игровото поведение на Дора, е пример за стабилна изходна линия, т.е. регистрация на поведение, чието изходно ниво нито се увеличава, нито намалява.

Преди да прави опити да променя едно поведение, учителят изработва графика на изходната линия на поведението, така че той ще знае изначалното ниво на това поведение. Иначе той не би могъл да бъде сигурен дали неговата намеса повлиява поведението. Ако не се направи регистрация на изходните стойности, съществува опасност учителят да приеме, че е направена промяна, без в действителност да се е получила такава, или да приеме, че една процедура е неефективна, когато всъщност тя предизвиква промяна в поведението (но може би по-постепенно). Точните изходни данни за разлика от изказвания като "Аз мисля, че той се е подобрил" или "Не мисля, че се държи по-добре, ще трябва да опитам нещо друго" не оставят съмнение относно ефективността или неефективността на една процедура за промяна на поведението.

Понякога поведението започва да се променя още през фазата на получаване на изходната линия. В такива случаи е хубаво учителят да изчака, докато изходната линия се стабилизира, и тогава да започне прилагането на замислената промяна. Фиг. 1 показва, че количеството правилно решени от Иван задачи се увеличава. Следователно, ако се въведе някаква процедура за увеличаване на математическата му успеваемост, даже той да започне да решава повечето задачи правилно, учителят не би могъл да прецени дали тази промяна се дължи на приложената процедура.

По същата причина, ако учителката на Ани въведе някакво условие, насочено да намали плакането ѝ, и количеството разплаквания наистина намалее, тя не би могла да каже, че именно въведеното условие е довело до промяната, тъй като разплакванията са започнали вече спонтанно да намаляват.

В случая с Дора (фиг. 3), ако учителят въведе експериментално условие, което води до рязко увеличаване на времето, прекарано в игра, той ще може с известна увереност да каже, че именно експерименталното условие е довело до увеличението – записът на Дора е съвсем стабилен, около 7 минути игра за едно междучасие.

Въпреки че има големи разлики в количеството гневни изблици на Бойко в различните дни, както показва фиг. 4, този запис е доста стабилен. В повечето случаи колкото по-голяма е разликата от един сеанс на наблюдение до друг, толкова по-дълго време ще трябва да се записват данните от изходната линия, за да се улови тенденцията в поведението.

Повечето изходни линии са променливи поне в 5 наблюдателни периода. Продължителността на фазата на изходната линия в програмата за промяна на поведението се определя от степента на стабилност.

Експерименталната процедура може понякога да започне, когато изходната линия е възходяща, ако целта е да се намали силата на поведението, или, обратно – да се започне експерименталната процедура, когато изходната линия е низходяща, ако целта ни е да увеличим силата на даденото поведение. Това често се прави в случаите, когато е желателно да се обърне тенденцията в поведението: напр. когато едно дете удря другарчетата си в явно увеличаваща се степен и искаме да се намали това поведение колкото може по-бързо.

Тест за самопроверка 2

1. Учителят, който иска да промени едно поведение, трябва да борави с такива изяви на поведението, които са и

2. Записът на изначалното ниво на дадено поведение се нарича

3. Направете обикновени графики на следните данни. Не пропускайте да обозначите вертикалната и хоризонталната ос:

а) Силвия прочита следния брой думи правилно в течение на 5-седмично провеждани изследвания: 2, 4, 3, 5, 6.

б) Бащата на Румен е записал следния брой гневни изблици за двучасови вечерни наблюдения: 12, 10, 7, 8, 5, 4.

в) Учителката на Павел е регистрирала количеството минути, когато той добре се е включвал в учебния процес, за седем 30-минутни сесии по време на един учебен ден: 4, 5, 3, 4, 5, 4, 4.

4. Как ще наречете изходните линии, които сте начертали на вашите графики? а), б) в) (основния наклон на кривата).

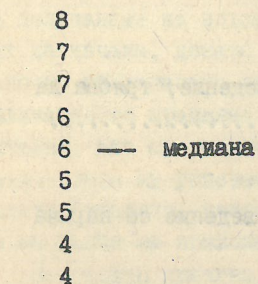
Измерване на основния наклон на изходната линия

Обикновено е възможно да се оцени изначалното ниво на едно поведение чрез просто преглеждане на графично представената изходна линия. При желание за по-голяма прецизност обаче е добре да се представи основната тенденция (наклона) на изходната линия в цифри.

Съществуват два основни начина за изразяване на основната тенденция на наклона на изходната линия – медиана и средноаритметична.

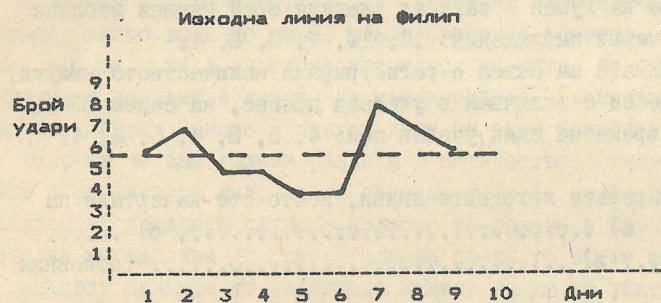
Медианата се получава, като се подредят стойностите от най-ниската до най-високата или, обратно, след което се взема стойността на разположената по средата. Ако количеството наблюдения е четно число, изчислява се средноаритметичната на двете съседни стойности, които се намират по средата.

В примера по-долу Филип е ударил друго дете през различните дни съответно 6, 7, 5, 5, 4, 4, 8, 7 и 6 пъти. Медианата е 6 удара на ден.

Средноаритметичната се изчислява чрез събиране на броя на уд-
рянията и разделяне на сбора на броя на дните, когато поведението
е било наблюдавано

$$6+7+5+5+4+4+8+7+6 = 52 \quad 52 : 9 = 5,8 \text{ закръглено}$$

Фиг. 5. Регистрация на поведението на удране, демонстрирано
от Филип със средната, означена с пунктир

Медианата и средноаритметичната обикновено са близки по значе-
ние и в някои случаи съвпадат. Всяка една от тях или двете могат
да се използват за измерване на централната тенденция и всяка от
тях или и двете стойности могат да се представят като хоризон-
тални линии на графиката.

Тест за самопроверка 3

Намерете медианата и средноаритметичната на следните серии от
цифри:

3, 4, 6, 7, 5, 5, 6

Медиана =

Средноаритметична =

9, 8, 7, 6, 7, 8

Медиана =

Средноаритметична =

Изчисляване на надеждността

Проверката на надеждността се използва, за да имаме увереност-
та, че наистина това, което се променя в резултат на нашите уси-
лия, е поведението на детето, а не регистрациите на изследвания.
Степента на съгласие между независими наблюдатели може да се пока-
же по различни начини. Често се използват графики със стойности-
те на втория наблюдател, които се обозначават с друг символ от те-
зи на първия.

Степента на съгласие често се изразява в проценти. При регист-
рацията на интервали или на поведението в края на даден период
приетата процедура е да се раздели броят на отделните случаи на
съгласие в изследователската регистрация на общия брой наблюдения
(включващи съгласията и несъгласията). Резултатът се умножава по
100 и по този начин окончателният резултат е процент съгласие меж-
ду регистрациите.

съгласия	100 = % на съгласие
съгласия + несъгласия	
У - У У У - - У У У	
У - У У У - У У У У	
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10	

В този пример наблюдателските регистрации са били в съгласие
при всичките периоди от време с изключение на седмия. Следовател-
но те са съгласни в 9 случая от 10 възможни. Процентът на съгла-
сие следователно е 90.

$$9:10 \times 100 = 90\%$$

Когато се работи с регистриране честотата на определено съби-
тие, регистриране продължителността или директно измерване на по-
стоянен резултат, съгласието може да се определи чрез разделяне на
по-ниския на по-високия резултат. Ако учителят запише, че Митко е
подострял сутринта молива си 9 пъти, а другият наблюдател запише,
че Митко е подострял молива си 11 пъти, процентът на съгласие ще
бъде:

$$9:11 \times 100 = 81,8\%$$

Колкото по-близки са регистрациите до пълното съгласие, толко-
ва повече цифрата се приближава до 100%. Не са установени абсолютни
стандарты за съгласие, но ниво от 80% е желателно.

Когато е възможно, добре е независимият наблюдател да не знае
каква процедура на промяна в поведението се използва. Това ще на-

мали възможността за субективност при регистрацията.

Тест за самопроверка 4

Възпитателката в една група наблюдава броя на сбиванията между децата за една седмица в продължение на 6 седмици и записва съответно: 6, 4, 2, 6, 4, 5. През третата седмица втори наблюдател е записал 3 сбивания и през шестата седмица записва 5 сбивания.

1. Нанесете тези данни на графика, отбелязвайки регистрациите на учителката с точки, а на втория наблюдател - с "х".
2. Какъв е процентът на съгласие през 3-ата седмица?
3. Какъв е процентът на съгласие през 6-ата седмица?
4. Какъв е средният процент на съгласие?
5. Била ли е надеждността на съгласието добра?

Лекция 2

Основните форми на поведението на човека са насочени към влияние върху нашето обкръжение, но и то от своя страна оказва влияние върху нашето поведение. Един от начините, по които обкръжението влияе върху определено поведение, е чрез последствията от това поведение. Те не могат да променят възникналото вече поведение, но определят дали в бъдеще то ще възниква по-често или по-рядко. Така например, ако човек тича по лед и падне, в бъдеще много по-малко вероятно е да тича, когато е хлъзгаво. Ако учителят използва интересно пособие по време на урока и забележи, че класът е посъсредоточен и работи по-добре, много вероятно е пак да използва подобно пособие при друг урок.

ПОДКРЕПЛЕНИЕ

Всяко последствие, което увеличава силата или вероятността поведението да се появи отново, се нарича подкрепление.

Единственият начин да се определи дали дадено следствие действува като подкрепление, е да се наблюдава доколко това следствие води до засилване на поведението.

Следствия, които са подкрепящи за някои ученици, могат да се окажат неефективни за други. Учителят може да забележи, че дете в трети клас работи по-усилено, когато му се каже "Иване, ти си добро момче", докато същото изказване вероятно ще накара младеж от горния курс да престане да работи. За един общителен, жизнен ученик по-силно подкрепяща ще бъде похвалата, изказана пред целия клас. В същото време сдържан, притесняващ се от публично внимание ученик вероятно ще предпочете похвала "на четири очи", която подчертава интереса на учителя към личността му.

Подкрепящи действия

Съществуват две основни подкрепящи действия. И двете имат ефекта на увеличаване силата или честотата на поведението, което следват. Следователно и двете са подкрепящи. Не трябва да се смесват с наказанието, което има ефект на намаляване на поведението.

Първото подкрепящо действие се състои в даване на нещо добро или желано: бебето награждава с усмивка родителя, който го е взел на ръце; учителят хвали класа за спокойната работа по време на часа; бащата дава допълнителни джобни пари на сина си, когато той е помагал у дома.

Техниката на получаване на нещо добро като следствие от желаното поведение има това преимущество, че човекът и ситуацията, които дават това добро нещо, сами по себе си стават подкрепящи. С други думи, родители, учители и деца, които са се научили да прибавят добри неща, ще станат обичани и ефективни източници на подкрепа. Независимо дали знаят това или не, процедурата, която те използват, е положително подкрепление. Единственият начин да се получи този вид подкрепление е да бъдеш близо до човека, който го използва, затова подобни хора ни привличат.

Второто основно подкрепящо действие се състои в това, желаното поведение да отнеме, прекъсне нещо неприятно: детето преставя да плаче, когато родителят го вземе на ръце; учителят преставя да се кара едва когато класът се успокои; детето преставя да прави сцена, когато му купят бонбони; бащата не дава пари на сина си, докато не започне да помага в къщи и т.н. Хубав анекдотичен пример за отрицателно подкрепление е човекът, който си блъскал главата в стената. Когато го попитали защо го прави, той отговорил: "Защото като престана да я блъскам, ми става много хубаво".

Процедурата да се отнема нещо лошо след появата на желаното

поведение има това неудобство, че води до отблъскващо поведение. Човекът и ситуацията, свързани с тази процедура, стават наказателни, т.е. родителите, учителите и децата, които са се научили да се държат неприятно и да спират това поведение след като получат каквото искат (тук се включват и вечно ~~мърморещите~~ съпруги или съпрузи), няма да се харесват и ще бъдат неефективни източници на подкрепа. Макар и най-често неосъзнато, те използват отрицателно подкрепление. Най-ефективният начин да се получава този вид подкрепление е да се отблъгва човекът, който го използва.

Отрицателното подкрепление не се използва преднамерено в програмите за изработване на по-адаптивни форми на поведение поради изложените недостатъци, но учителите и родителите трябва да са запознати с неговия ефект, тъй като това е често използвано, макар и неосъзнато средство.

По-нататък ще използваме термина "подкрепление", имайки предвид само положителното подкрепление.

Тест за самопроверка 1

1. Подкрепянето на едно поведение води до
на неговата сила, независимо дали нещо добро, приятно се
....., или нещо лошо, неприятно се

2. Едно дете, което току-що е нахранено и повито плаче, докато майка му не го вземе на ръце. Тогава то спира да плаче. Майката го оставя в креватчето му и то започва да плаче отново. Тя го взема на ръце и то спира. Всеки път, когато е оставено в леглото си, то плаче и не спира, докато майка му не го вземе на ръце и не го погледне.

а) какво поведение е било подкрепено у детето?
.....

б) какво действа като подкрепление?
.....

в) кое поведение на майката е било подкрепено?
.....

г) кое е подкреплението?
.....

д) какво би трябвало да направи майката, ако иска да намали "плачещото поведение" на детето?
.....

Освен от избора, ефектът на подкреплението зависи много и от това, как го даваме. Съществуват три правила, които ще ни осигурят успех при използването на положителното подкрепление.

Как да подкрепяме

1. Целенасочено. Подкреплението трябва да се дава само при появата на желаното поведение, т.е. когато детето се държи така, както ние бихме искали, а не в други случаи (разбира се, доколкото е възможно) – това поддържа интереса на детето към подкреплението и му показва точно кое в поведението му подкрепяме. Ако това не е възможно (пример: учителката не може да казва "браво" на детето само когато е изпълнило определена задача и да пренебрегва цялото му останало добро поведение), същият ефект се постига, като се каже на детето конкретно за какво получава подкреплението – "Много съм доволен, че ми помогна да пренесем багажа", вместо просто "Много съм доволен от теб", "Ти си чудесно момче, защото не дразниш съседа си", вместо само "Ти си чудесно момче" и пр. Детето трябва безпогрешно да свърже положителното подкрепление именно с желаната форма на поведение и да не го отнася за сметка на други свои прояви. За това способствува и второто правило.

2. Веднага. Подкрепя се веднага след като детето демонстрира желаното поведение. Дори съвсем кратко забавяне може да попречи детето да свърже подкреплението именно с формата на поведение, която искаме да засилим. Учителят, който се разхожда по класната стая при занимания с учениците, като ги хвали и окуражава за тяхната работа, дава много по-ефективно подкрепление, отколкото учителят, който чака края на часа, за да оцени работата на децата. Това е особено важно, ако има ученици, които не учат в края на часа – те няма да разберат за какво ги хвали учителят. По същият начин оценки, които са получени един ден или една седмица след завършването на дадена задача, са относително неефективни в ролята на подкрепление в сравнение с дадените в клас непосредствено след завършване на задачата.

Това означава, че подкреплението трябва да ни е поддръка, за да го приложим веднага след като детето направи това, което искаме от него. Това са т.нар. "социални подкрепления" – усмивка, похвала, внимание, оценка – толкова ценни – освен че всяко дете се нуждае от тях, те са и винаги поддръка.

3. Ясно. Подкреплението трябва да се дава ясно, това се отнася особено до социалното подкрепление: похвалата трябва да звучи ентузиастично, усмивката трябва да е щастлива, прегръдките и целувките – топли. Освен че доставя удоволствие на детето, това му дава възможност да разбере без всякакво съмнение, че е направило точно онова, което трябва.

Важно е да се помни, че дадено подкрепление, чиято функция е да затвърди поведението, може да действа върху всякакъв вид поведение – желано или не. Например дете, което обича вниманието на възрастните, може да открие, че най-бързият начин да го получи е да започне да вдига шум или да закача друго дете. Никои от възрастните не би започнал съзнателно да подкрепя подобно поведение, но ако то често се придружава от внимание (макар и под формата на упрек), може да се затвърди и да зачести. След като веднъж сме разбрали кои последствия действуват подкрепящо на даденото дете, трябва да се стремим да ги даваме само след добро поведение.

Тест за самопроверка 2

1. Ако едно следствие увеличава вероятността за появата на поведението, което следва, то се нарича
2. За да бъде ефективно подкреплението, то трябва да се дава:
 - а)
 - б)
 - в)
3. Единственият начин да се каже дали дадено следствие е подкрепление за дадено поведение, е да бъде наблюдавано
4. Възможно ли е мъмрето на едно дете да действа като подкрепление за нежеланото му поведение?

След като сме избрали подходящото за конкретно дете подкрепление и знаем правилата на прилагането му, трябва да определим по какъв начин да го приложим, за да постигнем засилването или формирането на желаното поведение, т.е. трябва да изберем схема за прилагане на подкреплението.

Схеми на подкрепяне

Схемите на подкрепяне имат значителен ефект върху поведението. Затова е много важно да се познават предимствата и недостатъците им.

Непрекъснато подкрепление. Това е най-добрата схема, която трябва да се използва, за да се засили от самото начало едно поведение, или да се подкрепи изграждането на нова форма на поведение. При схемата на непрекъснато подкрепление всеки желан отговор се подкрепя, т.е. всеки път, когато желаното поведение се появи, то бива последвано от подкрепление. Това е най-бързият начин да се установи ново поведение.

Епизодично подкрепление. Епизодичните схеми на подкрепяне се използват за поддържане на поведението, което вече е изработено. При тази схема не всички, а само някои (случайно избрани) от желаните прояви се подкрепят. Изглежда, че точно непредвидимостта на появата на положителното подкрепление прави епизодичната схема най-добрата за поддържане на поведението, което вече е изградено. Представете си, че очаквате важен телефонен разговор, но не знаете дали ще Ви позвънят след 2, 5, 15 или 30 минути – неопределеността Ви кара да седите около телефона, докато ако знаете, че ще Ви позвънят след 10 минути, преди това спокойно можете да се заемете с нещо друго. Учителите, които изпитват в определен ден от седмицата, не бива да се изненадват, че учениците им четат трескаво само предния ден, след което си правят почивка до следващата седмица.

Епизодичното подкрепление може да се прилага в два варианта – пропорционални и интервални. При пропорционалните схеми подкреплението се дава след различен брой прояви на желаното поведение. Например учителят хвали ученика веднъж след две правилно решени задачи, после – след 4, след това – след 3, и т.н. Същото може да се приложи при подкрепяне вдигането на ръка, писмени упражнения и пр., т.е. във всички случаи, когато целта ни е да увеличим честотата на появата на определено събитие (тази схема е съизмерима с измерване на честотата на определена проява).

При интервалните схеми подкрепянето става през случайно избран интервал – през 2 минути, след това през 7, после през 5 и т.н. Тази схема е подходяща за поддържане на поведение, което искаме да направим по-продължително: внимаване в час, самостоятелна работа

и други подобни. Тя е съизмерима с регистрацията на поведението на интервали.

Много е важно да се помни, че повечето форми на човешкото поведение са комбинация от разгледаните схеми или представляват множествена схема. Учителят, който е решил да използва подкреплението ефективно, трябва да запомни следните важни моменти:

1. Непрекъснатото подкрепяне трябва да се използва по време на изграждане на нови форми на поведение.

2. Епизодичното подкрепяне е най-ефикасният начин за поддържане на поведение, което вече е придобито.

Във всекидневния живот прецизно разработените схеми на подкрепяне са трудни за приложение: на практика епизодичното подкрепяне се прилага по много случаен начин – от време навреме. Важното е да става достатъчно често, особено когато току що сме преминали от непрекъсната към променлива схема. Ако забавим твърде много подкреплението при дете, което е свикнало да го получава редовно, то може да изгуби интерес към това, което се опитваме да го научим.

Насищане

Продължителното подкрепяне при висок темп може да доведе до пресищане. Един учител, който прекалено често казва "много добре", може да стигне до положение тази похвала да стане неефективна като подкрепление. Следователно за учителя е много важно да има широк арсенал от подкрепления и да ги сменя с оглед постигането на максимална ефективност. Трябва да се отбележи обаче, че малко учители и родители довеждат подкрепленията си до пресищане. Повечето грешат по-скоро от гледна точка на даване на прекалено малко похвали и внимание за съответното адекватно поведение. Опасността от насищане е много по-голяма при прилагане на непрекъснато подкрепление. Това е първата причина, поради която се препоръчва след достигане на желателната сила на поведението да се премине към епизодична схема на подкрепяне.

Угасяване

По-подробно процедурата на угасяване ще бъде разгледана в друга лекция. Тук е важно да се запомни, че всяко поведение, което е било последвано от подкрепление, ще угасне постепенно, ако неговото подкрепление бъде премахнато.

Процесът на премахване на подкреплението, докато поведението се върне на изходното си ниво, се нарича угасяване.

Много важно е да се помни, че угасяването действа при всяко поведение, което не се подкрепя – както нежелано, така и желано. Детето, което дразни сестричката или братчето си, скоро ще престане, ако родителите не обръщат внимание (не подкрепят поведението на дразнене с вниманието си, макар и под формата на упреци). Същото обаче ще се случи постепенно и с подреждането на стаята, ако родителите престанат да обръщат внимание или по някакъв друг начин да подкрепят този навик. Изключение правят дейностите, които веднъж усвоени, сами по себе си стават източник на положително подкрепление и не се нуждаят от външен източник, напр. четене, каране на колело и др. Важно е да се запомни, че угасяването настъпва много бързо след непрекъсната схема на подкрепяне, докато след епизодична това става много по-бавно и постепенно. Това е втората причина да се препоръчва преминаване към епизодична схема на подкрепление.

Тест за самопроверка 3

1. Какъв вид подкрепление се използва при формиране на едно поведение?

2. Какъв вид схема е по-ефективен за поддържане на вече установеното поведение?

3. Всеки път, когато Иванчо плаче, след като е сложен в леглото, неговите родители идват в стаята му, успокояват го, дават му да пие вода и т.н. Родителите на Бойко пък често отиват при него, когато е в леглото, но и често го оставят да плаче дълго време, преди да му отговорят. Някои нощи те го оставят да плаче без въобще да отидат при него.

Една нощ и двете двойки родители решават, че ще оставят детето си да плаче, докато заспи. При равни условия кое дете ще започне първо да заспива само?
Защо?

Домашно: Направете списък на нещата, които смятате, че могат да се оказат подкрепящи за детето, с което работите.

Направете списък на неща, които смятате, че биха могли да бъдат подкрепящи за Вас.

Можете ли да се сетите за случай, в който без да искате сте подкрепили някоя от не дотам желателните прояви на детето?

Можете ли да се сетите за някоя своя ежедневна дейност, която не Ви доставя много подкрепление от страна на други хора?

Ще има ли особена разлика за Вас, ако някой Ви дава положително подкрепление за тази ежедневна дейност всеки път или само от време на време?

Лекция 3

МЕТОДИ ЗА ИЗГРАЖДАНЕ НА НОВИ ФОРМИ НА ПОВЕДЕНИЕ

Ако едно дете знае как да извърши определен вид дейност, но не е много склонно да я извърши, можем да засилим това поведение, като подкрепяме положително всяка негова проява.

Понякога обаче ние искаме да научим детето на ново поведение, което не се е появявало преди и детето не знае как да го извърши или пък се появява толкова рядко, че нямаме възможност да го свържем с положително подкрепление.

Тук имаме нужда от други методи за обучение.

Избиране на прицелното поведение

Когато избираме на какво да научим детето, трябва да сме сигурни, че това е в кръга на неговите възможности. Не можем да научим дете, което още не е запомнило буквите, да пише съчинения. Общото правило е да се обучава детето на нещо, което е малко над настоящите му възможности, следващото стъпало над това, на което се намира детето.

Златното правило гласи: ако се съмнявате, опитайте – систематичните опити при точен запис на резултатите ще ви ориентират дали това, в което обучавате детето, е достатъчно за него.

Формиране

Формирането е процедура, която се използва, когато желаното поведение не възниква или е на много ниско изходно ниво. В някои

случаи, ако учителят или родителят чакат да се появи спонтанно едно поведение, за да го подкрепят, могат да минат седмици или месеци, без да им се отдаде такава възможност. Например, ако един ученик има разрушително поведение, той би трябвало да се подкрепя за неразрушително поведение. Този ученик обаче може никога да не издържи цяла сутрин, без да разстрои работата на класа. Следователно той ще трябва да бъде подкрепен първоначално само за 10 мин неразрушително поведение, после за 15 мин, за половин час, за цял учебен час, за два часа и накрая – за целия учебен ден. Така у детето се формира спокойно поведение отначало за няколко минути и постепенно се достига до цял учебен ден без прояви на разрушителност.

Формирането е процедура, при която се подкрепят форми на поведение, които се различават от желаната, но постепенно, стъпка по стъпка се приближават до нея.

Формирането се осъществява чрез няколко стъпки:

1. Дефиниране на желаното крайно поведение.
2. Измерване на изходното равнище на поведението.
3. Диференцирано подкрепяне на последователни приближавания, докато желаното крайно поведение се появи и затвърди. "Диференцирано" означава, че след като е изработена една стъпка, се преминава към следващата и само тя се подкрепя.

Недостатъци на процедурата:

1. Изцяло сме зависими от случайното изпълнение на поведението, което сме решили да подкрепяме (в горния пример – трябва да "уловим" поне 10 мин неразрушително поведение). Това води до извода за втория недостатък.

2. Формирането е изключително бавна процедура. Понякога е единствено възможният метод (например в речевото обучение), но обикновено се налага използването на една от описаните по-долу процедури.

При формирането се използва непрекъсната схема на подкрепяне.

Тест за самопроверка 1

1. Определение на "формирането"
2. Юлия безделничи в клас. Нейната учителка решава да увеличи учебното поведение на детето чрез положително подкрепление. Точно

преди обяд, след като учебният ден е свършил, учителката започва да коментира колко добре е работила Юлия през дните, когато според учителката се е наблюдавало подобрене в учебните навици на детето. Това обаче не оказва никакъв ефект. Предложете три неща, които учителката би могла да приложи, за да направи подхода си по-ефективен:

- а)
- б)
- в)

Подсказване

Под подсказване разбираме да помогнем на детето да извърши действието, насочвайки го през цялото време. След това го подкрепяме положително, така че то да бъде по-склонно да извърши само това действие, което е правило с наша помощ. (Тук виждаме ясно разликата между положително подкрепление и награда – два термина, които често се бъркат: наградата се дава за добра или добродетелна постъпка, докато положителното подкрепление даваме за действие, което искаме да се появява с по-голяма честота.)

Можем да използваме три различни форми на подсказване:

Физическо подсказване

Подсказване с жест

Вербално подсказване.

1. Физическо подсказване. Под физическо подсказване разбираме насочване на детето с помощта на нашите ръце, които заставят тялото му да се движи и да извърши желаното действие. По този начин детето само, чрез движенията на собственото тяло научава как да извърши съответното действие. След като сме извършили действието съвместно с детето, ние го подкрепяме положително, увеличавайки по този начин желанието му да опита пак.

Самостоятелното хранене и обличане, държането на молива и първоначалното обучение в писане, изговарянето на определени звуци при логопедични занимания са действия, които обикновено се изработват по този начин.

2. Подсказване с жест. Жестовите помагат на детето да разбере какво искаме от него. Ние всички използваме жестове за подсказване както на децата, така и на възрастните, въпреки че често не осъзнаваме това. Например, когато каним някого да седне и в

стаята има много места за сядане, значително ще облекчим задачата му, ако придружим поканата с указателен жест. Вероятно всеки е изпитвал неудобство при липса на подобен жест, особено ако действието се разиграва в кабинета на началника му.

3. Вербално подсказване. Вербалното подсказване посочва с думи на детето какво да направи. То може да е много общо "Облечи се!", или ако това не доведе до очаквания резултат, може да бъде разбито на серия от инструкции: "Отвори шкафа", "А сега извади пуловера си", "Облечи го" и т.н.

Последните две – жестовите и вербалните подсказвания, често се наричат указания, значи, защото тяхната функция е повече да насочат или намекнат на детето какво да прави, а не да го свърши вместо него, както е в случая с физическото подсказване.

4. Оттегляне на подсказването. Този процес е част от всички видове подсказване, но тъй като е важен и доста деликатен, ще му бъде отделено специално внимание.

Когато детето започва да научава как да прави чрез подсказване, то започва да участва в действието и да изпълнява част от него самостоятелно. В този момент обучаващият трябва да оттегли своето участие в действието дотолкова, че да даде възможност на детето да извърши самостоятелно толкова, колкото може или иска, но в същото време да осигури успешност на действието. Това е много трудно. То изисква непрекъснато внимание от наша страна спрямо измененията в поведението на детето, така че да не продължаваме да го бутаме към действието с желязна хватка, когато то може само да извърши част от него, нито пък да оттеглим помощта си, преди детето да е овладяло изцяло действието, така че лъжицата (или каквото и да е друго) да изтрополи на пода и действието да остане недовършено.

Оттеглянето на физическото подсказване означава, че постепенно помощта се дава все по-леко, докато накрая се изрази само в протегнати близо до детето ръце в готовност да му се помогне, ако се наложи. Оттеглянето на жестовите подсказвания става по аналогичен начин – жестовите стават по-неизразителни и кратки, това, което е било твърдо насочен показалец, се превръща в небрежно махване с ръка, а след това и още по-малко. Вербалните подсказвания стават все по-кратки: "Кажете добро утро" става "Какво ще кажеш..." и т.н.

Крайната цел на всеки вид подсказване е детето да бъде доведено до възможността да извършва действието независимо от нас. Това

се постига чрез постепенно оттегляне на помощта, никога тслюва бързо, че детето да не може да довърши действието (ако то се провали, може да се отчае и да откаже втори път да го изпълни самостоятелно, а освен това няма да имаме възможност да дадем положително подкрепление).

Разбиране на действието на малки стъпки и свързване. Когато решаваме да научим детето на действие, което е доста сложно за него, обикновено се оказва удачно да го разбием на малки стъпки и да обучаваме детето стъпка по стъпка. При това е важно да разбием действието на толкова малки стъпки, че всяка от тях да е достъпна за детето. Няма страшно, ако са прекалено малки – детето просто ще усвоява по няколко наведнъж, но ако са прекалено големи, то ще се провали и това може да обезкуражи всички.

Когато задачата е разбита на части, първо обучаваме детето на първата стъпка, след това на втората, след което двете стъпки се свързват. Свързването напред означава именно това – първо се разучава първата стъпка, тя се свързва с втората, двете се свързват с третата и т.н. По този начин се изработват например количествени или цветови представи в предучилищна възраст.

Понякога обаче предпочитаме противоположния подход, т.е. свързване отзад напред. При тази процедура първо обучаваме в последната стъпка. Това изглежда доста странно, но смисълът е, че детето научава първо тази стъпка, която води до завършване на действието и съответно до незабавното подкрепление. След като последната стъпка е усвоена, минаваме към предпоследната, която води до последната, завършваща с положителното подкрепление. Така перспективата за това подкрепление е винаги пред детето и му помага по-бързо да усвоява. Например, ако учим едно дете да рисува, можем на практика да рисуваме предмета, като му оставим само оцветяването или няколко шрихи за довършване – така ще осигурим бързо получаване на положителното подкрепление (удоволствие от резултата или евентуално похвала), което ще направи детето много по-склонно да продължи да рисува. Ако започнем да го учим най-напред на отделните детайли – права черта, прав ъгъл и пр., преди да стигнем до къщичка, много вероятно е детето да се отегчи и да изостави рисуването.

Тест за самопроверка 2

1. При подсказването ние помагаме на детето да извърши дадено действие и след това го за това действие.

2. Видовете подсказване са

3. Оттеглянето на подсказването трябва да става много, така, че детето да може започнатото действие.

4. Сложната задача може да бъде усвоена много по-лесно, ако

5. Свързването отзад напред означава

Домашно:

Опитайте се да подскажете на някой член на семейството Ви или на приятел да направи нещо – да си измие ръцете, да обели картофи, да нареже хляб и пр., каквото си изберете.

Преструвайте се, че не можете да направите нещо и накарайте някой друг да Ви помогне (не забравяйте положителното подкрепление).

Във всеки от случаите опитайте постепенно оттегляне на подсказването.

Вземете някоя всекидневна задача и я разбийте на малки стъпки. По какъв начин може да бъде усвоена по-лесно – чрез свързване напред или свързване отзад напред?

Лекция 4

Генерализация (обобщаване)

Поведение, което е било подкрепяно при определени ситуации, ще възниква и при други ситуации, подобни на подкрепяната. Едно дете, което се е научило да кара колело, много лесно свиква с различни по големина и устройство кодела.

Без генерализация всички ние трябва да учим всяко ново действие от самото начало. За щастие ние можем да пренасяме опита си в нови ситуации. По този начин отпада необходимостта да се чудим как-

во да правим всеки път в ситуации, които се различават в детайлите си, а не по същество.

Пример за генерализация в учебния процес е решаването на математически задачи. След усвояването на простите аритметични операции детето трябва да се научи да ги прилага в различни ситуации – при числови изрази, задачи с думи, при пазаруване и т.н. Понякога учениците срещат затруднение да пренесат действието в нова ситуация (особено при задачите с думи). В тези случаи, както е известно на всеки опитен учител, е необходимо да се решават колкото може повече и разнообразни задачи, за да се достигне до обобщение. Същият принцип на изработване на обобщение се прилага и при всички други действия.

Дискриминация

Дискриминацията е процес, обратен на генерализацията. Тя обяснява факта, че някои поведения възникват по-често в едни ситуации, отколкото в други. Така например по-вероятно е едно момче да целуне новата си приятелка в парка, при лунна светлина, отколкото в хола в присъствието на родителите ѝ.

Голяма част от възпитанието на децата се изгражда върху способността за дискриминация. Чрез диференциращо подкрепяне ние учим децата кога се казва "благодаря", "моля", в кои ситуации могат да бъдат по-шумни и кога трябва да пазят пълна тишина и т.н. Когато човек получава подкрепление за поведението си в дадена ситуация, а в друга – не, много по-вероятно е това поведение да започне да се проявява само в подкрепяната ситуация. Дискриминацията обяснява широкоизвестния факт, че децата се държат различно с различните си роднини – на едни се гледят, с други са одържани, несъзнателно всеки от роднините научава детето кое поведение ще бъде подходящо за ситуацията на общуване с него и кое не.

Знаците, които ни информират дали нашето поведение ще бъде подкрепено в определена ситуация, се наричат дискриминиращи стимули (ДС). Такива са червената светлина на светофара за спиране, усмивката за искане на услуга, влизането на учителката за спиране на разговорите.

Всеки сигнал, който не е знак за извършване на определено действие, се нарича недискриминиращ стимул (НС). Пример: срещата с директора не е сигнал за ученика да запали цигара.

В общуването ни с учениците най-често използваните дискриминиращи стимули са инструкциите – устни и писмени. Те могат да бъдат много полезни и ефективни методи за обучение, ако се спазват известни правила при прилагането им:

– Поведението, отговарящо на инструкциите, трябва да бъде подкрепено положително с подходящо последствие. В противен случай инструкциите постепенно ще изгубят силата си.

– Инструкциите трябва да бъдат определени, ясни и еднозначни. Дайте на детето да разбере кое поведение ще бъде подкрепено положително и след това на всяка цена го подкрепете. Често децата се държат неподходящо не защото са "лоши", а защото не знаят кое поведение е подходящо за дадената ситуация. Златното правило гласи:

ДАЙТЕ НА ДЕТЕТО ЯСНО ДА РАЗБЕРЕ ПРЕДВАРИТЕЛНО КОЕ НЕГОВО ПОВЕДЕНИЕ ЩЕ БЪДЕ ПОДКРЕПЕНО ПОЛОЖИТЕЛНО. ТАКА Вие УВЕЛИЧАВАТЕ ШАНСА МУ ДА ПОЛУЧИ ПОДКРЕПЛЕНИЕ И МУ ОСИГУРЯВАТЕ СВОБОДА НА ДЕЙСТВИЕ

Тест за самопроверка 1

1. Поведение, което е било подкрепено в една ситуация, ще възниква и в подобни ситуации. Това се нарича

2. Една реакция, която е била подсилена диференцирано, ще възниква в някои ситуации по-често, отколкото в други. Това се нарича

3. Петър намалява скоростта, когато вижда кола на КАТ. Колата на КАТ е за намаляване и за увеличаване на скоростта.

4. Едно намръщване на началника е за искане на повишаване на заплатата.

5. Класната стая трябва да бъде за получаване на положително подкрепление. Винаги ли е така?

6. Майката на Иван често му казва "Оправи си стаята, много е разхвърляна", след което се заема със собствената си работа и повече не му обръща внимание. Инструкцията се оказва неефективна, защото

Имитация и моделиране

Хората получават това, което дават. Ако родителите или учителите крещат и децата правят същото.

Имитацията е един от основните механизми за усвояване на жи-

тейски умения. Малките деца, подражавайки на своите родители, се учат да се обличат, да си мият зъбите, да се държат по един или друг начин.

Когато ние показваме как се извършва определено действие, или какво поведение е подходящо в определена ситуация, ние предлагаме на детето м о д е л, който то може да усвои чрез подражание. Процедурата се нарича м о д е л и р а н е. Ако подражанието на модела от страна на детето бъде подкрепено положително, тогава моделирането може да доведе до усвояване на ново поведение. Затова е важно моделът на поведение да бъде представен от лице, което децата харесват, или което е близко до тях по възраст и външен вид.

СХОДСТВОТО С МОДЕЛА ИЛИ ХАРЕСВАНЕТО МУ ОБЛЕКЧАВА ЗНАЧИТЕЛНО УСВОЯВАНЕТО НА ЖЕЛАНОТО ПОВЕДЕНИЕ, ТЪЙ КАТО ПОДРАЖАНИЕТО САМО ПО СЕБЕ СИ ДЕЙСТВУВА КАТО ПОЛОЖИТЕЛНО ПОДКРЕПЛЕНИЕ.

Това обяснява готовността, с която малките деца усвояват модели на поведение от най-близките си хора, а младежите – от популярни певци или артисти близки до тях по възраст и разбирания. Много съблазнително е да даваме себе си или най-старателния ученик в класа за пример, но трябва да сме сигурни, че децата, на които се предлага моделът за подражание, го харесват. Ако не сме уверени в това, по-добре да намерим друг модел – друго дете, герой от книгата, който демонстрира желаното поведение. Ако все пак държите да демонстрирате модел на поведение от човек, когото децата не обичат, ще трябва да подкрепите подражанието им с масирано положително подкрепление.

Помнете, че децата се учат много бързо чрез имитация, усвоявайки не само положителните модели на поведение. Затова трябва да се стараем да им осигуряваме добри модели. Обикновено учителят от 1 до 3 клас е много силен модел (понякога по-силен от родителите). Ако децата Ви харесват и имате влияние върху тях, това от една страна облекчава много Вашата работа, но от друга страна Ви задължава да си давате непрекъснато отчет за своето поведение.

Домашно: Какви са знаците, които ни показват: да си вземем чадър, да управляваме колата по вярната страна на пътя, да повишим глас, да станем от леглото, да влезем в час.

(За всяка една ситуация може да има няколко дискриминиращи стимула.)

Опитайте се да откриете умения или начини на поведение, които

учениците Ви най-вероятно са усвоили от Вас чрез подражание.

Пет дни отбелязвайте за себе си колко пъти крещите или употребявате обидни думи. Много е вероятно така да намалите броя им, с което ще станете добър модел за подражание.

Лекция 5

Жетонно подкрепление

Общ принцип в човешкото поведение е, че вероятността за неговото повторение се увеличава, ако се съпровожда от приятни последици (т.е. получава положително подкрепление). Хубаво е систематичното използване на подкреплението да бъде съчетано с внимателно обмислена програма, в която желаните форми на поведение да се достигнат постепенно.

Наименованието "жетон" е твърде уместно. Става дума за някакъв предмет или знак, който има определена предварително уговорена стойност и който сам по себе си не е положително подкрепление, но може да доведе до получаването му. В известен смисъл е като парите – те сами по себе си не могат да задоволят глада ни, но с тях можем да си купим храна.

За жетони могат да служат всякакви лесно преносими знаци – капачки от бутилки, червени точки, златни или сребърни звездички, марки, календарчета и други подходящи средства, които после ще донесат желаното подкрепление, избрано от детето.

Жетонните системи, ако бъдат приложени правилно, могат да бъдат много полезни. Те са се оказали особено ефективни при работа със специални класове и при специални условия, където учениците не са реагирали добре на похвала, внимание на учителя и други обичайно използвани социални форми на подкрепление.

Драматични промени са наблюдавани дори в поведението на ученици от ТБУ, когато за добро поведение са им били давани точки, бележки, или други осезаеми неща, които те после са могли да разменят за разходи, избор на работа или игра, по-ранно излизане и пр.

Ефективността на жетонните системи се дължи на няколко момента:

1. Жетоните не зависят от ограниченията в окръжаващата среда,

като могат да бъдат подплатени с много видове подкрепление. Ако в замяна на няколко събрани точки сме обещали на детето подарък или да го заведем на определен филм, лесно бихме могли да заменим това подкрепление с нещо друго.

2. Жетоните са осезаеми (те могат да бъдат видени или пипнати).

3. Могат да бъдат дадени веднага, непосредствено след поява на желаното поведение, докато самото подкрепление, което осигуряват, може да бъде дадено по-късно и на друго място. Това ги прави много удобни за работа с децата в час, защото на практика не се нарушава процесът на обучение, а самото подкрепление може да се даде от родителите. Всъщност на практика червените точки или оценките са вид жетонно подкрепление.

4. Жетоните се дават по време или непосредствено след подходящите отговори. По този начин те помагат както на учителя, така и на ученика да различи съответното подходящо поведение. Всички ние сме недотам прецизни при използването на социалните подкрепления – усмивка, внимание и т.н., докато даването на жетон се преживява като по-делови вид контакт и ни кара да осмислим какво всъщност да подкрепим и в каква степен.

5. Позволяват подкреплението да бъде разбито на части. За да се спечели желаното подкрепление, може да са необходими няколко жетона. Така се избягва опасността от даване на твърде голямо подкрепление за всяка отделна проява на желаното поведение (това, както вече беше казано в лекция 2, може да доведе до насищане), без да се нарушава непрекъснатата схема на подкрепяне.

6. Жетоните окуражават децата да участвуват при поставянето на цели. Най-добре действа жетонната система, когато детето съвместно с учителите или родителите определя какво подкрепление иска да получи и за какво количество жетони. Удобно е да се уговорят няколко варианта за подкрепление, за да се избегнат ограничения от обективен характер. Включването на детето в избора на подкрепление и осигуряването на варианти му дават свобода да реши как ще се държи, което е твърде важно за изработването на волево поведение.

7. Те помагат на самите родители и учители ясно да дефинират поведенческите цели, които трябва да бъдат постигнати. Съвместното определяне на подкреплението пък дава много ценна и понякога изненадваща информация за това, какво детето счита за подкрепящо.

Понякога жетонната система има и този ефект, че възстановява нарушената значимост на социалните стимули. Ученици, които не са

реагирали на естествено подкрепящи за другите деца stimuli – одобрение, похвала, радост от добре свършената работа, се трудят усилено, за да получат жетони, които по-късно ще им позволят да притежават нещо желано. Ако всеки път при даване на жетона хвалим детето за добре свършената работа (особено ако това става в присъствието на други, значими за него деца), постепенно можем да открием, че само похвалата без жетон е достатъчна да стимулира желаното поведение на детето. Така вещественният момент ще отпадне и естествените подкрепления отново ще вземат връх.

Жетоните и начинът на даването им трябва да бъдат максимално удобни и опростени, разбирането на смисъла на цялата жетонна система трябва да е достъпно за детето. Необходимо условие за прилагането ѝ също така е наличието на известна възможност за изчакване, която е свързана с развитието на волевото поведение. Ако детето е прекалено импулсивно и предпочита веднага да бъде наградено, макар и с нещо дребно, отколкото да събира точки за по-голямо положително подкрепление, много вероятно е жетонната система да се окаже неефективна.

Договаряне

Договарянето е писмено или устно споразумение между всички заинтересовани. То изключва всякакви недоразумения.

Изразът "склучване на договор" звучи странно и дори малко непочтено, когато се прилага към човешките взаимоотношения. Оказва се обаче, че тази процедура е незаменима, когато става въпрос за по-големи ученици и възрастни. "Склучването на договор" означава предварително обсъждане и евентуално записване на тези форми на поведение, които ще са обект на промяна, както и тези подкрепления, които ще бъдат използвани, като в обсъждането участвуват всички заинтересовани лица.

При по-малките деца договорите трябва да включват по-често подкрепление – всеки ден или всяка седмица. При по-големите договори те могат да се склучат за по-продължително време. Колкото по-голямо е детето, толкова повече дейности могат да се включат в договора.

Пример: Майката казва на сина си: "Слушай, Мишо, много ми е неприятно, че ти не подреждаш стаята си, а освен това се уморявам да правя това вместо теб. Знам, че искаш да се научиш, затова ти предлагам един начин, който вероятно ще ти помогне. Хайде да се договорим – всеки път, когато подредиш някоя част от стаята си,

че ти пиша една червена точка. Имаш бюро, легло, дрехи, които трябва да поставиш в гардероба. Ако всичко е подредено, когато се върна от работа, получаваш 3 червени точки. Ако си подредил само бюрото си – съответно 1 червена точка. Така за цяла седмица можеш да събереш от 0 до 21 точки. Хайде да се уговорим какво ще означава различното количество точки, например:

от 1 до 5 точки – допълнително гледане на телевизор в събота вечер

от 6 до 10 точки – ще те пуснем на гости у

от 11 до 15 точки – ще отидем на кино

от 16 до 21 точки – ще отидем за цял ден в неделя на екскурзия (разбира се, на детето се дава пълна свобода да избира в рамките на разумното, а на родителя, респ. учителя, да оспорва избора и да предлага нови варианти, докато се постигне съгласие).

За по-малките деца градирането на подкрепления е неразбираемо, затова трябва да се договори някаква средна стойност, напр. 6 точки означават 15 минути да играете с детето или да му четете, съответно когато ги събере, получава подкрепления, след това – отново период на събиране на 6 точки, и т.н.

След постигане на съгласие се съставя карта, например за 1 месец:

Име: Мишо							
Поведение: Подреждане на стаята							
	П	В	С	Ч	П	С	Н
1-ва седмица	1	3	2	0	3		
2-ра седмица	3	3					
3-та седмица							
4-та седмица							

Следствие: подреждане на бюро, легло и дрехи – 3 точки
 подреждане на 2 от тях – 2 точки
 подреждане на 1 от тях – 1 точка
 5 точки означават 1 партия шах

Освен договореното в програмата подкрепление е много важно да не пестим социалните подкрепления, защото, ако детето не успее бързо да събере необходимия брой точки, може да се откае. Затова е

необходимо да го похвалим за всяка поява на желаното поведение, да му кажем след няколко дни колко е напреднал и колко сме доволни от него. Особено ценно ще бъде да се похвалите на други хора колко сте доволни от детето (в негово присъствие), защото това всъщност е скрито послание към детето, че то е харесвано и прието.

Не е задължително стриктно да се придържаме към договора месеци наред. Още след първите 2-3 седмици детето може да поиска смяна на подкрепления. Тези моменти биха могли да се използват за леко оттегляне на подкрепления, минаване към по-крупни суми от точки за получаването му, минаване към епизодична схема на подкрепяне. Всичко това обаче трябва предварително да се обсъжда с детето. Постепенно с автоматизиране на навика, който искаме да създадем, самото дете губи интерес към договора и той отпада. Не се страхувайте, че ще трябва месеци наред да го спазвате (може би и Вие ще усвоите някой полезен навик, напр. да общувате повече с детето).

Златното правило гласи:

КОЛКОТО ПО-ГОЛЯМО Е ДЕТЕТО, ТОЛКОВА ПО-ЗАДЪЛЖИТЕЛНО Е ДА БЪДЕ СКЛЮЧЕН ДОГОВОР С НЕГО ЗА ПОВЕДЕНИЕТО, КОЕТО ЖЕЛАЕМ ДА ПРОМЕНИМ.

Чрез договарянето се постигат няколко цели:

1. Ясно и точно се определя желаното поведение и подкрепления, до което то ще доведе, т.е. дава се много ясен дискриминиращ стимул. Така безкрайните обвинения и лепенето на етикети като "непослушен", "повлекана" и пр. се заменят с конструктивен подход (поставяме си за цел да изградим нещо ново, а не се занимаваме с разрушаване на лош навик, което е твърде неблагоприятна задача и отблъсква детето от нас).

2. Писменото споразумение може да бъде видяно всеки път, когато възникнат спорове относно това, кой какво е казал първоначално.

3. Отношенията се поставят на по-делова основа и се избягва опасността от субективност при даването на подкрепления.

4. След като нещата са обсъдени и фиксирани, това действа (като всеки писмен договор) много ангажиращо, повишава чувството за отговорност и у двете страни.

5. Децата, които имат остро чувство за справедливост, разбират, че нещата са поставени честно. Възможността да участват в обсъждането ги прави равноправни участници в общуването, които не са обект на манипулация и които могат да избират как да се държат.

МНОГО ВАЖНО Е ПРИ ДОГОВАРЯНЕТО ДА НАПРАВИТЕ ДЕТЕТО СВОЙ ПАРТ-
НЬОР: ДА МУ ПОКАЖЕТЕ, ЧЕ ИСКАТЕ НЕ ДА ГО ПРОМЕНЯТЕ КАТО ЛИЧНОСТ,
А ДА МУ ПОМОГНЕТЕ ДА ПРЕОДОЛЕЕ ТЕЗИ ЗАТРУДНЕНИЯ, КОИТО САМОТО ТО
ИСКА ДА ПРЕВЪЗМОГНЕ, НО В МОМЕНТА НЕ МОЖЕ БЕЗ ЧУЖДА ПОМОЩ.

Тест за самопроверка 1

1. Жетоните са нещо осезаемо, което може да бъде сменено
за
2. Избройте поне три предимства на жетонната система на под-
крепяне
 - а)
 - б)
 - в)
3. Договарянето предоставя на детето свобода да избере

Лекция 6

Редуциране на поведението

Ние използваме техниките за промяна на поведението, за да:

1. Увеличим желателните форми на поведение на детето.
2. Редуцираме нежелателните форми на поведение.

Нежелателното поведение разстройва живота на хората, които за-
обикалят детето – може да нарушава спокойствието, да застрашава
чужда собственост, да обръква обичайни дейности, да дразни, да
причинява болка и т.н.

Нежелателното поведение може да не вреди на другите, а на са-
мото дете, като му пречи да усвоява нови умения, които са му не-
обходими. Така например, ако едно дете прекарва повече от времето
си в бърборене със съседа, това ще му попречи да усвои урока.

Наблюденията върху реални хора в реални ситуации показват, че
нежелателното поведение е резултат от това, което децата са нау-

чили от другите. Родителите и учителите могат да научат децата на
всички форми на проблемно поведение, даже без да забележат как са
го направили. Например родителите могат да научат децата си да
хленчат, да крещат, да избухват, да бъдат безпомощни и т.н. Децата
от своя страна могат да научат родителите си да натякват, да
се карат, дори да ги бият.

Нежелателните форми на поведение се усвояват от децата по пъ-
тя на случайното подкрепление. Това става, когато едно нежелател-
но поведение се посреща от възрастните с вътрешно колебание, из-
разяващо се в обяснения, противоречиви оценки, проява на съчув-
ствие, изчакащо поведение, гневно избухване и т.н. При такъв тип
взаимоотношения детето разбира, че поведението му има въздействие
върху възрастния и че то не се отхвърля категорично. Подобен из-
вод може да му действа поощряващо.

Малко възпитатели знаят, че неприятните въздействия, като за-
бележки, викане, подигравки, могат да намалят нежелателните проя-
ви, но могат и да ги усилят. Това се случва, когато единственият
шанс, предоставен на детето да привлече вниманието върху себе си,
е негативното поведение. Много често раздразнението на учителя и
нежелателното поведение на ученика взаимно се подкрепят и усилят.
Изложените тук методи за редуциране на поведението са изход от по-
рочния кръг на взаимно усиляване на неприятните форми на общуване.

Угасяване

При използване на процедурата "угасяване" на нежелателна фор-
ма на поведение детето открива, че положителното подкрепление, ко-
ето обикновено е следвало поведението му, повече не се появява.

Например Криси е умно 6-годишно момиче, което тиранизира цяло-
то семейство с плача си. Тя прекарва голяма част от деня в плачване,
особено когато трябва да отиде на училище (въпреки че училището ѝ
харесва), всеки път, когато майката трябва да излезе, бащата се
прибира, отиват на гости или приемат гости. Родителите са накрая
на силите си. Внимателното наблюдение показва, че всеки път, кога-
то Криси започне да плаче, нейните любещи родители я засипват с
внимание, питат я защо плаче, молят я да им каже какво не ѝ харес-
ва и т.н., и т.н. Психологът споделя с тях, че Криси всъщност полу-
чава положително подкрепление (внимание), когато плаче. Родители-
те се съгласяват в бъдеще да не обръщат никакво внимание на ней-
ния плач. Не бива да подценяваме затруднението на родителите да
спазят тази програма – всеки може да си представи колко трудно е

да се обърне гръб на едно патетично хлипащо малко дете, когато естественото ни желание е да го прегърнем и успокоим. Родителите на Криси обаче следват докрай програмата да не обръщат внимание на плача и (може би защото това поведение е започнало да разрушава семейния им живот). В същото време те дават силно положително подкрепление – много топлина и любещо внимание, когато Криси не плаче (това се нарича диференциращо подкрепление на друг вид поведение).

Плаченето на детето по време на програмата следва хода, който е много характерен за поведение, подложено на утаяване. Отначало то става по-зле. Виждайки, че не може да привлече вниманието на майка си с обикновения плач, Криси започва да плаче по-силно, след това започва да пици отчайващо; когато майката не се обръща, детето започва да я удря с юмруци; накрая, тъй като идва време за училище, Криси се втурва в банята и повръща. Майката на Криси се обажда на психолога и те решават, че след като детето не е болно трябва да бъде заведено на училище. Криси разбира, че независимо от нейните удвоени усилия тя няма да получи подкреплението, което е получавала дотогава при плач. Тя започва да плаче все по-малко и по-малко, докато за около три месеца се превръща в съвсем различно дете – весело и уверено, отиващо спокойно на училище.

Това, че майката не се предава, когато Криси засилва плаченето, и не я обръща внимание нито веднъж, докато плаче, има огромно значение за успеха на предложената програма. Ако подобно нещо беше станало, Криси щеше да разбере, че обикновеното плачене не води до положително подкрепление, но че тя ще го получи, ако плаче по-дълго или по-силно. Веднъж научавайки това, утаяването на нежелателното ѝ поведение щеше да стане много трудно, тъй като Криси щеше да остане с впечатлението, че въпреки липсата на подкрепление на изходното ниво на плачене, достатъчно е да се разплаче още и още и рано или късно възрастните няма да издържат и тя ще си получи подкреплението. Ако Криси беше научила този урок, тя можеше да прояви упоритост в продължителността или интензивността на плаченето до степен, когато за родителите ѝ би било невъзможно да издържат.

Затова е важно да се запомни общото правило, че:

КОГАТО НЕЖЕЛАНАТА ФОРМА НА ПОВЕДЕНИЕ СЕ РЕДУЦИРА С ПОМОЩТА НА УТАЯВАНЕ, ТЯ НЕ БИВА ДА ПОЛУЧАВА НИКАКВО ПОДКРЕПЛЕНИЕ

Доста обичайно е формата на поведение на детето, която подлагаме на утаяване, да се влоши, преди да започне да се подобрява.

За родителите и учителите е много важно да разберат това, преди да започнат програма за утаяване. Ако майката на Криси не знаеше предварително, че вероятно дъщеря ѝ ще започне да плаче още повече, тя щеше да е по-склонна да изостави програмата като горещ картоф, казвайки: "Аз изпробвах това и детето ми се влоши".

Кога да използваме утаяване. При неприятни, но относително безопасни форми на поведение утаяването е полезен метод на редуциране. В други случаи обаче, когато поведението е себеповредящо или агресивно спрямо другите деца, може да се окаже неподходящо да се опитва утаяване именно защото очакваме поведението да се влоши, преди да намалее. Не е оправдано да оставим детето да нанесе на себе си или другите сериозна вреда. В тези случаи трябва да се потърси друга процедура на въздействие.

Утаяването се оказва особено подходящо за тези деца, които обичат да провокират възрастните около тях. Веднъж като осъзнаем, че нашето ядосване не отказва детето от нежелателното поведение, а всъщност го затвърждава, можем да пристъпим към програма за промяната на това поведение, като не му отговаряме с гняв или евентуално въобще не му отговаряме. Друг е въпросът, доколко е лесно да се изпълни подобна програма. Много трудно е човек да остане невъзмутим, когато детето акуратно плюе в очите му или размества всяко парче от мебелите в стаята. Въпреки това още веднъж подчертаваме, че е **МНОГО ВАЖНО ДА БЪДЕМ ПОСТОЯННИ** след като веднъж сме **решили да приложим утаяване**: ако, доведени до края на търпението си, стоварим целия си натрупан гняв върху детето, то ще разбере, че постоянството му си струва и това ще го поощри да стане още по-упорито.

Утаяването е мощен метод за редуциране на поведението. Затова е важно да се запомни, че то действа не само при нежелателни, но и при желателни форми на поведение.

Тест за самопроверка 1

1. Процесът на прекъсване на подкреплението, докато поведението се върне до изходното си ниво, се нарича
2. Когато прилагаме утаяване, поведението, чиято сила искаме да намалим, обикновено преди да започне да намалява.
3. Утаяването е ефективно, ако поведението подкрепление.

4. Ефективността на утаяването се засилва, ако паралелно с него започнем да

Наказание

Ако наказанието се използва както трябва, то предизвиква бързи промени в поведението на другите хора. Защо тогава да не го прилагаме непрекъснато, както правят някои възпитатели? Наказанието трябва да се прилага много предпазливо, тъй като към него е прикрепена цената му. Ние получаваме това, което даваме както по вид, така и по количество. Цената при употребата на неприятни стимули е, че те ще се върнат в същото количество, а може би и в същия вид.

Обикновено хората мислят, че наказанията са забележки, гълчане, викане, напљасване, тъй като те се срещат най-често във възпитателната практика. Този тип въздействия върху детето всъщност са спонтанен израз на степента на раздразнение на възрастния. Той обикновено изчаква, докато поведението на децата достигне границата на търпението му и тогава се втурва в отчаян опит да овладява нещата – чрез крещене или бой. Този подход постига бърз ефект за кратко време. Той дължи въздействието си на страха, възникнал у детето. По-нататък в зависимост от индивидуалните особености на децата или се развива тревожност, или страхът бързо изчезва и нежелателното поведение се появява с нова сила.

Хората, които се карат и бият, не са "лоши" или "болни". Те просто са позволили на техните деца да ги научат да правят неща, които те не искат да правят – да използват погрешни наказания в погрешни моменти.

Възраженията срещу използване на погрешни наказания са:

1. Действуват за кратък период и само в присъствието на този, който ги прилага.

2. Учат децата на неадаптивни начини за справяне с неудовлетворението – бой, пищене и пр.

3. Хората и ситуацията, които често се съчетават с наказание, могат сами по себе си да предизвикат омраза и отблъскване. По този начин те поощряват отблъсващото и пасивно поведение. Един ученик може да избегне заплашващото наказание, като поправи поведението си, но може да го избегне и като изобщо не отиде на училище.

4. Наказанието само по себе си може да научи детето какво не бива да прави, но не може да го научи какво да прави.

Наказанието трябва да се използва пестеливо, в подходяща форма и в подходящи моменти. То трябва да бъде насочено към поведението, а не към личността на детето. Трябва да е съизмерено на извършеното и подадено по такъв начин, че детето да го възприеме като справедливо.

Наказанието е уместно само в случаите, когато поведението е потенциално опасно или прави невъзможно установяването на ново поведение.

Ако сте решили да приложите наказание, т.е. да дадете нещо неприятно веднага след появата на нежелателното поведение, тогава златното правило гласи: **УБЕДЕТЕ СЕ, ЧЕ ЗНАЕТЕ КОЕ АЛТЕРНАТИВНО ЖЕЛАТЕЛНО ПОВЕДЕНИЕ ИСКАТЕ ДА УТВЪРДИТЕ НА МЕСТОТО НА НАКАЗВАНОТО И ЗАПОЧНЕТЕ ДА ГО ПОДКРЕПЯТЕ ПОЛОЖИТЕЛНО ОТ САМОТО НАЧАЛО НА НАКАЗВАЩАТА ПРОГРАМА.** Наказването на нежелателното поведение е оправдано само ако веднага започнете изграждането на положително поведение.

Други полезни правила при използването на наказанието са:

- намесете се рано – хванете проблема в неговото начало;
- използвайте всеки път някое меко неприятно последствие – напр. отнемане колелото на детето за определено време, забрана за гледане на телевизор същия ден, отнемане разрешението на учениците да играят на двора, изпращане в ъгъла, преместване на друг чин и пр.;
- предварително обяснете на детето какви ще бъдат последиците от нежелателното му поведение;
- останете спокойни.

ОСОБЕНО СИЛНИ ОТРИЦАТЕЛНИ ЕМОЦИИ ПРЕДИЗВИКВАТ БОЯТ И ПОДИГРАВКИТЕ. Затова те трябва да бъдат изцяло изключени от всякакъв вид програми за промяна на поведението.

Запомнете, че поради своята голяма сила наказанието е опасно оръжие.

Тест за самопроверка 2

1. Последствието, което намалява силата на поведението, се нарича
2. Хора и ситуации, които често са източник на наказания, могат да станат
3. За да има смисъл, наказанието трябва винаги да се прилага в комбинация с

Възстановяване

Ако детето прекалено много хвърля разни неща на пода, обикновено възрастните го карат да ги събира: това е подходящ начин да поправи това, което е извършило. Понякога това е достатъчно, за да се откаже детето от нежелателното поведение, тъй като разбира, че то не си струва труда. В други случаи се налага да засилим процурата, като накараме детето не само да възстанови обстановката, но и да я подобри (напр. да измие пода, от който вече е събрало предметите, да изхвърли боклука от стаята и пр.). Теоретически това би трябвало да научи детето на по-добро отношение към околната среда. На практика по-вероятно е, че когато методът работи, това е защото процедурата отегчава до смърт детето, което би предпочело да се заеме с нещо по-интересно. Затова можем да се надяваме по този начин да редуцираме нежелателната форма на поведение, но едва ли си струва да очакваме детето да обмисли подредането (за това трябва да се използва друга процедура).

Възстановяването не се използва за широк кръг от поведения, не само за разхвърлянето, което разглеждаме. Разлети течности могат да бъдат избърсани; дете, което се напикава, може да бъде накарано да си пере чаршафите; дете, което удри и хапе, може да бъде накарано (поне теоретически) да се извинява и да погледва жертвата си.

Трябва да отчитаме обаче възможността възстановяването да се превърне в положително подкрепление за детето, което ще доведе до рязко увеличаване на нежелателното поведение. В подобен случай се налага смяна на метода на въздействие.

Схеми за прилагане на методите за редуциране на поведението

В лекция 2 видяхме, че различните схеми на положително подкрепление са полезни в различни случаи. Например, когато изграждаме ново поведение, непрекъснатото подкрепление е най-подходящо. В момента, в който това поведение се позакрепва, подкрепянето му става по-ефективно при прилагането на епизодично (от време на време) положително подкрепление.

Когато става въпрос за наказания, непрекъснатата схема на подаването му се оказва най-подходяща. Тоест, поведението изчезва по-бързо, ако наказателната процедура се прилага всеки път при появата му. Прилагането на епизодично наказание не е толкова ефективно. Ако две или три последователни прояви на

нежелателното поведение останат без наказание, вероятността да се отървем от него става много малка. Същото се отнася и за другите разглеждани процедури за редуциране на нежелателни форми на поведение.

Домашно: Кой от разглежданите методи – угасяване, наказание, възстановяване, бихте могли да използвате за следните случаи:

1. Съседка, която редовно се отбива със сладкиш, приготвен от нея, и след това подробно Ви разказва за болестите си през последните 20 години?

2. Юноши, които замерват кошчето въщи с хартийки от бонбони и не улучват?

3. Тригсдинно момиченце, което винаги, когато седнете на кафе с приятели в сладкарницата, иска да бъде заведено в тоалетната?

Какви други методи можете да приложите? Бихте ли се примирили с някой от тези случаи?

Лекция 7

МОДЕЛИ ЗА ПРОВЕРКА ЕФЕКТИВНОСТТА НА ТЕХНИКИТЕ ЗА ОВЛАДЯВАНЕ НА ПОВЕДЕНИЕТО

В традиционните изследвания на проблемите на училището се използват два основни подхода: при първия две групи ученици, които се различават само по един показател, се сравняват по редица други показатели, за да се види с кои от тях най-много е свързана разликата. Този вид изследвания са показали например, че добрата подготовка, увереният глас и чувството за хумор на учителя корелират с добър контрол по време на час. При втория модел на изследване се сравняват две групи – контролна и експериментална, които предварително се изравняват по показатели, след което в експерименталната се провежда определено въздействие, а в контролната – не, и после двете групи се сравняват по същите показатели, като се търси статистически значимо отличие.

И двата традиционни модела са много полезни, но те са неприложими за случаите на индивидуално въздействие, когато ни интересува резултатът на отделно конкретно дете.

С цел преодоляване на този недостатък впоследък широко се при-

лагат два други модела на изследване, насочени към проверка ефективността на системата от процедури, които възбуждахме досега: модел на отменяне на процедурата и модел на множествените изходни линии.

Модел за оттегляне на процедурата

Този модел включва следните етапи:

1. Изходна линия 1: Дава се определение на поведението и се регистрира изходното му ниво преди въвеждане на някаква процедура за въздействие.
2. Експериментално условие 1: Започва се прилагане на избраната процедура на въздействие, като същевременно продължава регистрацията на поведението, чиято сила променяме.
3. Изходна линия 2: Отмяна, оттегляне на експерименталната процедура, като остава само регистрацията на поведението.
4. Експериментално условие 2: Отново включване на същата процедура на въздействие и регистрацията нивото на поведението, към което е насочена процедура.

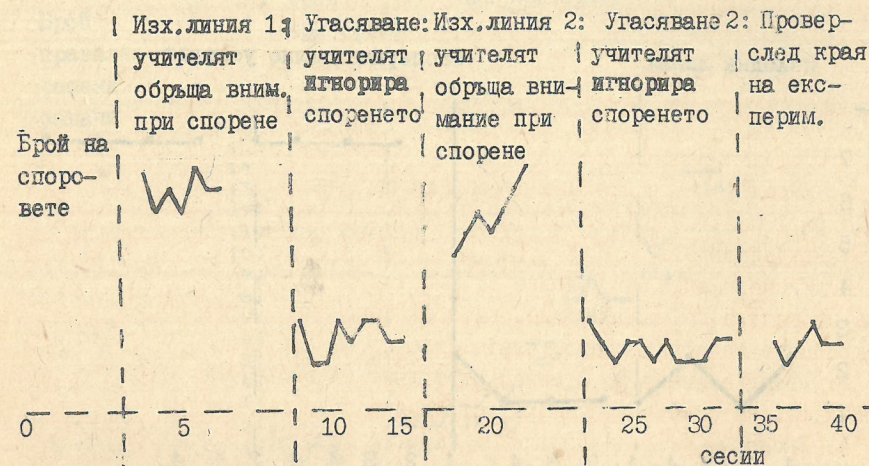
5. Проверка след приключване на експеримента: След като сме затвърдили определена форма на поведение и на практика сме оттеглили процедурата на въздействие, периодично се измерва нивото на поведението, за да се види дали промяната е устойчива.

На фиг. 1 е показан моделът на оттегляне на процедурата и неговата стойност за доказване на причинна връзка между вниманието на учителя към детето и поведението на спорене на 15-годишно момче (автори: Hall, Willard и сътр.).

Модел на множествена изходна линия

Прилагането му включва следните етапи:

1. Множествена изходна линия: Едновременно се регистрира изходното ниво на няколко различни форми на поведение на едно и също лице, или едно и също поведение на различни лица, или към поведението на едно и също лице при различни поддържащи въздействия.
2. Експериментални условия: а) започва се прилагане на избраната процедура на въздействие върху една от регистрираните форми на поведение или върху поведението на едно от лицата, докато се появи някаква промяна (която може да се регистрира); б) започва се същата процедура със следващото поведение или лице; в) по същия

Фиг. 1

начин се постъпва с третата форма на поведение или с третото лице и т.н.

На фиг. 2 е даден пример за използването на модела множествената изходна линия (вж. експеримент 13).

Модел промяна на критерия

Като добавка към двата основни модела може да се изучи и този. При него изследователят си поставя определена цел – да се достигне определено ниво на поведението. Когато това ниво е достигнато, сменя се критерият, т.е. задава се ново ниво, към което да се стреми поведението вследствие на прилаганата процедура. Ако поведението се променя задоволително или близко до зададеното ниво, това се счита за доказателство за ефективността на процедурата. Този модел е подходящ при прилагане на процедурата формиране.

На фиг. 3 е показано как моделът промяна на критерия е използван за демонстриране на експериментален контрол при увеличаване броя на правилно решените математически задачи на момче от 6-ти клас, което има слаб успех по математика. Забележете, че критерият е бил достигнат за 6 сесии и че поведението остава на това ниво, след което при промяна на критерия през следващите сесии съответно нараства и нивото на поведението.

Учителката на Борис е огорчена, защото той често се обръща към нея, без да вдигне ръка. Тя счита, че това питане, изискване на внимание и т.н. без разрешение е приблизително 10 пъти на ден. Когато Борис се обърне към нея без разрешение, тя му отговаря и му напомня следващия път да вдигне ръка, а понякога го мъмри, ч пречи на класа.

1. Предложете една процедура на утасяване, която учителката би могла да използва, за да намали поведението на обръщане към нея без разрешение от страна на Борис

2. Бихте ли очаквали утасването на това поведение да стане доста бързо? Защо?

3. Предложете положителна подкрепяща процедура, която учителката би могла да използва в съчетание с утасяването, за да намали поведението на Борис

4. Предложете една наказателна процедура, която би могла да се използва, за да се намалят проявите на Борис

Да предположим, че учителката реши да направи нещо, за да не се обръща Борис към нея без разрешение. Тя решава, че в края на всяка седмица, когато е забелязала подобрене в поведението на момчето, ще му казва колко оценява подобреното му поведение. Избройте поне 4 неща, поради които тази процедура да се окаже безуспешна:

5.
6.
7.
8.

Учителката на Митко решава да използва положително подкрепление за подобряване точността му при решаване на математически задачи. Тя му дава по 10 задачи всеки ден и отбелязва, че той решава вярно само една от тях.

9. Предложете една формираща процедура, която може да бъде приложена, за да помогне на Митко да решава вярно 10 задачи

10. Каква схема на подкрепление бихте предложили за фазата на формиране на новото умение?

11. С каква схема на подкрепление бихте заместили предшествуващата, за да закрепите вече придобитото умение?

12. Как ще разберете дали приложеното подкрепление, което считате за положително, е било ефективно?

13-14. Иван се е научил да иска от баща си ключовете за колата само когато баща му е отпуснат и в добро настроение. Той знае, че когато баща му е съсредоточен върху нещо, когато е зает или ядосан това състояние е да му разреши да вземе колата. Когато баща му е релаксиран и щастлив, това състояние е за поискване на колата.

15. Когато един човек се научи да демонстрира определено поведение само в някои ситуации, а в други - не, ние казваме, че е настъпила

16. Когато човек се е научил на дадено поведение в определена ситуация, то много вероятно е той да демонстрира подобно поведение и в сходни ситуации. Това се нарича

17. Напишете 10 положителни подкрепления, които са на разположение на учителите в повечето класни стаи

18. Напишете пет удобства, свързани с прилагането на жетонна система на подкрепление:

- а)
- б)
- в)
- г)
- д)

Избройте поне три неща, които би могъл да направи един директор на училище, за да промени позицията си на човек, който обикновено дава наказания.

19.
20.

21.

22. Да бъдеш добър родител или съпруг в най-добрия случай е трудно. Предложете как възрастен, който има проблеми като съпруг или родител, да промени поведението си, за да ги разреши

ОТГОВОРИ НА ТЕСТОВЕТЕ ЗА САМОПРОВЕРКА

Лекция 1. тест за самопроверка 1

1. Регистрирането на определен тип поведение всеки път, когато се появява, се нарича регистриране ЧЕСТОТАТА НА ОПРЕДЕЛЕНО СЪБИТИЕ.

2. Какъв вид измерване е използван при регистрирането на броя на правилно прочетените думи в един написан текст?
ДИРЕКТНО ИЗМЕРВАНЕ НА ПРОДУКТИ И РЕЗУЛТАТИ.

3. Регистрирането дали едно поведение се е появило или не в края на фиксиран интервал от време се нарича регистриране НА ПОВЕДЕНИЕТО В КРАЯ НА ДАДЕН ИНТЕРВАЛ.

4. В какъв процент от регистрациите в края на даден интервал, дадени по-лошу, детето е говорило по време на урок със съседа си?

Г - говори по време на урока

Г	Г	Г	Г	-	-	-	Г	-
5	10	15	20	25	30	35	40	45

минути ОТГ. 35,5%

Лекция 1. тест за самопроверка 2

1. Учителят, който иска да наблюдава едно поведение, трябва да борава с такива изяви на поведението, които са НАБЛЮДАЕМИ И ИЗМЕРИМИ.

2. Записът на изначалното ниво на дадено поведение се нарича ИЗХОДНА ЛИНИЯ.

3. Направете обикновени графики от следните данни. Не пропускайте да обозначите вертикалната и хоризонталната ос.

а) Силвия прочита следния брой думи правилно в течение на 5-седмично провеждани изследвания: 2, 4, 3, 5, 6.

б) бащата на Румен е записал следния брой гневни изблици за двучасови вечерни наблюдения: 12, 10, 7, 8, 5, 4.

в) учителката на Павел е регистрирала количеството минути, когато той добре се е включвал в учебния процес, за седем 90-минутни сесии по време на един учебен ден: 4, 5, 3, 4, 5, 4, 4.

4. Как ще наречете изходните линии, които сте начертали на Вашите графики? (основния наклон на кривата): а) възходяща; б) низходяща; в) стабилна.

Лекция 1. тест за самопроверка 3

Намерете медианата и средноаритметичната на следните серии от цифри:

3, 4, 3, 7, 5, 5, 6	Медиана = 5 Средноаритметична = 5,14
9, 8, 7, 6, 7, 8	Медиана = 7,5 Средноаритметична = 7,5

Лекция 1. тест за самопроверка 4

Възпитателката в една група наблюдава броя на сбиванията между децата за една седмица в продължение на 6 седмици и записва съответно: 6, 4, 2, 6, 4, 5. През третата седмица втори наблюдател е записал 3 сбивания и през шестата седмица записва 5 сбивания.

1. Нанесете тези данни на графика, отбелязвайки регистрациите на учителката с точки, а на втория наблюдател - с "х".
2. Какъв е бил процентът на съгласие през 3-ата седмица? - 66,6%.
3. Какъв е бил процентът на съгласие през 6-ата седмица? - 100%.
4. Какъв е бил общият процент на съгласие? (за всички седмици)
 $5 \text{ съгласия} : 6 \text{ съгласия} + \text{несъгласия} \times 100 = 83,3\%$.
5. Била ли е надеждността на съгласието добра? ДА.

Лекция 2. тест за самопроверка 1

1. Подкрепянето на едно поведение води до увеличаване на неговата сила, независимо дали нещо добро, приятно се добавя или нещо лошо, неприятно се отнема.

2. Едно дете, което току-що е нахранено и погрито, плаче, когато майка му не го вземе на ръце. Тогава то спира да плаче. Майката го оставя в креватчето му и то започва да плаче отново. Тя го взема на ръце и то спира. Скоро всеки път, когато е оставено в леглото си, то плаче и не спира, докато майка му не го вземе на ръце и не го подхване.

а) Какво поведение е било подкрепено у детето? – ПОВЕДЕНИЕ НА ПЛАКАНЕ.

б) Какво действа като подкрепление? – ВЗЕМАНЕ НА РЪЦЕ ОТ МАЙКАТА (ПРИЯТНО ПОСЛЕДСТВИЕ СЕ ДОБАВЯ).

в) Кое поведение на майката е било подкрепено? – ВЗЕМАНЕ ДЕТЕТО НА РЪЦЕ.

г) Кое е подкреплението? – ПЛАЧЪТ НА ДЕТЕТО (ОТРИЦАТЕЛНО ПОДКРЕПЛЕНИЕ – НЕЩО НЕПРИЯТНО СЕ ОТНЕМА).

д) Какво би трябвало да направи майката, ако иска да намали "плаещото поведение" на детето? ДА НЕ ВЗЕМА ДЕТЕТО, КОГАТО ПЛАЧЕ И ДА ГО ВЗЕМА НА РЪЦЕ, КОГАТО НЕ ПЛАЧЕ.

Лекция 2. Тест за самопроверка 2

1. Ако едно следствие увеличава вероятността за поява на поведението, което следва, то се нарича ПОДКРЕПЛЕНИЕ.

2. За да бъде ефективно подкреплението, то трябва да се дава:

- а) веднага
- б) целенасочено
- в) ясно

3. Единственият начин да се каже дали дадено следствие е подкрепление за дадено поведение, е да бъде наблюдавано ВЪЗРАЖЕНИЕТО МУ ВЪРХУ ПОВЕДЕНИЕТО – ДАЛИ ТО ВОДИ ДО ЗАСИЛВАНЕ ИЛИ ОТСТАНАВАНЕ НА ЧЕСТОТАТА НА ТОВА ПОВЕДЕНИЕ.

4. Възможно ли е измислено на едно дете да даде подкрепление за нежеланото му поведение? – ВЪЗМОЖНО Е.

Лекция 2. Тест за самопроверка 2

1. Какъв вид подкрепление се използва при формиране на едно поведение? – НЕПРЕКЪСНАТО ПОДКРЕПЛЕНИЕ.

2. Какъв вид схема е по-ефективна за поддържане на вече установеното поведение? – ЕПИЗОДНО ПОДКРЕПЛЕНИЕ.

3. Всеки път, когато Иванчо плаче, след като е сложен в леглото, неговите родители идват в стаята му, успокояват го, дават му да пие вода и т.н. Родителите на Бойко пък често отиват при него, когато е в леглото, но и често го оставят да плаче дълго време, преди да му отговорят. Някои нощи те го оставят да плаче, без изобщо да отидат при него.

Една нощ и двете двойки родители решават, че ще оставят детето си да плаче, докато заспи. При равни условия кое дете ще започне първо да заспива само? – ИВАНЧО. Защо? ЗАЩОТО ПОВЕДЕНИЕТО НА ПЛАКАНЕ ПРИ ИВАНЧО Е ПОДКРЕПЯНО ПО НЕПРЕКЪСНАТА СХЕМА И НЕ УЧАСТВА ПО-БЪРЗО.

Лекция 3. Тест за самопроверка 1

1. Определение на "формирането" – ПРОЦЕДУРА, ПРИ КОЯТО СЕ ПОДКРЕПЯТ ФОРМИ НА ПОВЕДЕНИЕ, КОИТО СЕ РАЗЛИЧАВАТ ОТ ЖЕЛАНАТА, НО ПОСТЕПЕННО, СТЫКА ПО СТЫКА СЕ ПРИБЛИЖАВАТ ДО НЕЯ.

2. Юлия безделнич в клас. Нейната учителка решава да увеличи учебното поведение на детето чрез положително подкрепление. Точно преди обяда, след като учебният ден е свършил, учителката започва да коментира колко добре е работила Юлия през дните, когато според учителката се е наблюдавало подобрене в учебните навики на детето. Това обаче не оказва никакъв ефект. Предложете три неща, които учителката би могла да приложи, за да направи подката си по-ефективна:

- а) да подкрепя всяка желателна проява на Юлия веднага, да не чака края на деня;
- б) да приложи процедурата формиране;
- в) да приложи жетонна система.

Лекция 3. Тест за самопроверка 2

1. При подсказването ние помагаме на детето да извърши дадено действие и след това го подкрепяме за това действие.

2. Видовете подсказване са: ФИЗИЧЕСКО, С ЖЕСТ И ВЕРБАЛНО ПОДСКАЗВАНЕ.

3. Оттеглянето на подсказването трябва да става постепенно, така, че детето да може да завърши успешно започнатото действие.

4. Сложната задача може да бъде усвоява много по-лесно, ако бъде разбита на малки стъпки.

5. Свързването отзад напред означава РАЗБИРАНЕ НА ДЕЙСТИЕТО НА МАЛКИ СЪПЪКИ, ИЗВЪРШВАНЕ НА ВСИЧКИ СЪПЪКИ ОТ ВЪЗРАСТНИ С ИЗКЛЮЧЕНИЕ НА ПОСЛЕДНАТА, ОБУЧАВАНЕ НА ДЕТЕТА В ПОСЛЕДНАТА СЪПЪКА С ПОСЛЕДВАЩО ПОДКРЕПЛЕНИЕ И ПОСТЕПЕННО ОБУЧЕНИЕ ВЪВ ВСЯКА ПРЕДШЕСТВУВАЩА СЪПЪКА.

Лекция 4. тест за самопроверка 1

1. Поведение, което е било подкрепено в една ситуация, ще възниква и в подобни ситуации. Това се нарича ГЕНЕРАЛИЗАЦИЯ.
2. Една реакция, която е била подкрепяна диференцирано, ще възниква в някои ситуации по-често, отколкото в други. Това се нарича ДИСКРИМИНАЦИЯ.
3. Петър намалява скоростта, когато вижда кола на КАТ. Колата на КАТ е ДИСКРИМИНИРАЩ СТИМУЛ за намаляване и НЕДИСКРИМИНИРАЩ СТИМУЛ за увеличаване на скоростта.
4. Едно намръщване на началника е НЕДИСКРИМИНИРАЩ СТИМУЛ за искане повишение на заплатата.
5. Класната стая трябва да бъде ДИСКРИМИНИРАЩ СТИМУЛ за получаване на положително подкрепление. Винаги ли е така?
6. Майката на Иван често му казва "Оправи си стаята, много е разхвърляна", след което се заема със собствената си работа и повече не му обръща внимание. Инструкцията се оказва неефективна, защото ПОВЕДЕНИЕТО, ОТГОВАРЯЩО НА ИНСТРУКЦИЯТА, НЕ Е ПОДКРЕПЕНО ОТ ПОДХОДЯЩО ПОЛОЖИТЕЛНО ПОСЛЕДСТВИЕ.

Лекция 5. тест за самопроверка 1

1. Жетоните са нещо осезаемо, което може да бъде сменено за ПОЛОЖИТЕЛНО ПОДКРЕПЛЕНИЕ.
2. Избройте поне три предимства на жетонната система на подкрепяне, например:
 - а) жетоните могат да бъдат подплатени с много видове подкрепления;
 - б) могат да бъдат дадени веднага, без да нарушават работата на учителя, докато подкреплението може да бъде дадено по-късно;
 - в) позволяват подкреплението да бъде разбито на части, така че се избягва насищането от прекалено много подкрепления;
4. Договарянето предоставя на детето свобода да избере желаните от него подкрепления и да избере как да се държи.

Лекция 6. Тест за самопроверка 1

1. Процесът на прекъсване на подкреплението, докато поведението се върне до изходното си ниво, се нарича УТАСЯВАНЕ.
2. Когато прилагаме утасяване, поведението, чиято сила искаме да намалим, обикновено СЕ УВЕЛИЧАВА ПО СИЛА ИЛИ ЧЕСТОТА, преди да започне да намалява.
3. Утасяването е ефективно, ако поведението НЕ ПОЛУЧАВА НИКАКВО подкрепление.
4. Ефективността на утасяването се засилва, ако паралелно с него започнем да ПОДКРЕПЯМЕ ЖЕЛАНА ФОРМА НА ПОВЕДЕНИЕ, КОЯТО ДА ЗАМЕНИ НЕЖЕЛАТЕЛНАТА ФОРМА НА ПОВЕДЕНИЕ.

Лекция 6. тест за самопроверка 2

1. Последствието, което намалява силата на поведението, се нарича НАКАЗАНИЕ.
2. Хора и ситуации, които често са източник на наказания, могат да станат ИЗТОЧНИК НА ОТРИЦАТЕЛНИ ЕМОЦИИ И ДА БЪДАТ ИЗБЯГВАНИ.
3. За да има смисъл, наказанието трябва винаги да се прилага в комбинация с ПОДКРЕПЛЕНИЕ НА АЛТЕРНАТИВНА ЖЕЛАТЕЛНА ФОРМА НА ПОВЕДЕНИЕ.

Лекция 7. Тест за самопроверка 1 (вж Лекция 7)

Обобщаващ тест за самопроверка

Учителката на Борис е огорчена, защото той често се обръща към нея, без да вдигне ръка. Тя счита, че това питане, изискване на внимание и т.н. без разрешение е приблизително 10 пъти на ден. Когато Борис се обърне към нея без разрешение, тя му отговаря и му напомня следващия път да вдигне ръка, а понякога го мърми, че пречи на класа.

1. Предложете една процедура на утасяване, която учителката би могла да използва, за да намали поведението на обръщане към нея без разрешение от страна на Борис - да не обръща никакво внимание, когато Борис се обажда, без да вдигне ръка.
2. Бихте ли очаквали утасяването на това поведение да стане доста бързо? Защо? - ДА, защото учителката е подкрепяла нежеланото чрез вниманието си поведението на използване обаждайки по непрекъсната схема.

3. Предложете положителни подкрепяща процедура, която учителката би могла да използва в съчетание с утаяването, за да намали поведението на Борис - да обръща внимание. Борис, когато той вдигне ръка и/или да го хвали през определен интервал, когато той не се е обаждал.

4. Предложете една наказателна процедура, която би могла да се използва, за да се намалят проявите на Борис - Отнемане на нещо приятно съразмерно на проявите, например ограничаване времето за свободна дейност.

Да предположим, че учителката реши да направи нещо, за да не се обръща Борис към нея без разрешение. Тя решава, че в края на всяка седмица, когато е забелязала подобрене в поведението на момчето, ще му казва колко оценява подобреното му поведение. Избройте поне 4 неща, поради които тази процедура може да се окаже безуспешна:

5. Подкреплението не се дава веднага.

6. Избраното подкрепление може да не е достатъчно ефективно.

7. Може усещането за подобрене да е субективно - необходимо е да се регистрира.

8. Може подобренето да не е достатъчно забележимо, за да е ефективно подкрепление, може да е необходимо прилагане на формиране.

Учителката на Митко решава да използва помощително подкрепление за подобряване точността му при решаване на математически задачи. Тя му дава по 10 задачи всеки ден и открива, че той решава вярно само една от тях.

9. Предложете една формираща процедура, която може да бъде приложена, за да помогне на Митко да решава всичките 10 задачи - да го подкрепя всеки път, когато реши 2 задачи. Когато стане стабилен резултатът - да подкрепя всеки път, когато реши 4 задачи, след това - всеки път, когато реши 4 задачи и т.н.

10. Каква схема на подкрепление бихте предложили за формиране на новото умение? - непрекъсната.

11. С каква схема на подкрепител бихте заместили подкреплението, за да закрепите вече придобитото умение? - епизодична.

12. Как ще разберете дали приложеното подкрепление, което смятате за положително, е било ефективно? - като се наблюдава ефектът му върху поведението - дали се засилва (когато се дава често).

13-14. Иван се е научил да кара от баща си алчовите на колата само когато баща му е отпуснат и в добро настроение. Той знае,

че когато баща му е съсредоточен върху нещо, когато е зает или ядосан, това състояние е НЕДИСКРИМИНИРАЩ СТИМУЛ да му разреши да вземе колата. Когато баща му е релаксиран и щастлив, това състояние е ДИСКРИМИНИРАЩ СТИМУЛ за поискване на колата.

15. Когато един човек се научи да демонстрира определено поведение само в някои ситуации, а в други - не, ние казваме че е настъпила ДИСКРИМИНАЦИЯ.

16. Когато човек се е научил да дадено поведение в определена ситуация, то много вероятно е той да демонстрира подобно поведение и в сходни ситуации. Това се нарича ГЕНЕРАЛИЗАЦИЯ.

17. Напишете 10 положителни подкрепления, които са на разположение на учителите в повечето класни стаи - похвала, погалване (дружеско потупване, специални привилегии и др.).

18. Напишете пет удобства, свързани с прилагането на жетонна система на подкрепление (ви лекция 5).

Избройте поне три неща, които би могъл да направи един директор на училище, за да промени позицията си на човек, който обикновено дава наказания.

19. Да дава положително подкрепление на учениците.

20. Да дава положително подкрепление на учителите.

21. Да дава положително подкрепление на родителите.

22. Да бъдеш добър родител или съпруг е в най-добрият случай трудно. Предложете как един възрастен, който има проблеми като съпруг или родител да промени поведението си, за да ги разреши - да започне да подкрепя положителните желаните форми на поведение на партньора си и на децата си, намалявайки до минимум използването на наказание и отрицателно подкрепление.

Е К С П Е Р И М Е Н Т 1

Автор: А. Николова

Заглавие: ИЗГРАЖДАНЕ НА НАВИК ЗА САМОСТОЯТЕЛНО ЧЕТЕНЕ
С ИЗПОЛЗВАНЕ НА МЕТОД НА ПОДКРЕПЛЕНИЕ

Обект и ситуация: Емил е 8-годишно момче, син на автора, който с голямо нежелание се отнася към задължението си да чете вся-

ка вечер по две страници от всяка детска книга. Променя се в домашна обстановка.

Исходна линия 1: Регистрира се всяка вечер колко страници детето прочита самостоятелно. Резултатът показва, че за времето на регистрацията (1 работна седмица) не е прочетена нито една страница).

Експериментално условие 1: С детето се сключва договор, че всяка вечер той трябва без напомняне да прочита по 2 страници от избраната от него книга. За тази дейност той ще получава по една червена точка, която сам ще нанася на специално изработено табло. За определено количество събрани точки детето ще получи предварително избрани от него предмети: 20 точки - класбор; 10 точки - конструктор или скок; 7 точки - карти за игра; 4 точки - лейкопласт.

Графиката показва, че по време на това експериментално условие детето всяка вечер прочита определените страници (с изключение на двата почивни дни).

Исходна линия 2: През третата седмица на детето се предлага да чете, без да получава вече точки. Както се вижда, през 3-ия, 4-ия и 5-ия ден момчето не е прочело нито една страница.

Експериментално условие 2: След възвръщане на предишните условия детето започва да чете по 2 страници на ден и да печели точки.

Обсъждане: Този експеримент показва влиянието на жетонната система на подкрепяне и на договарянето върху изграждането на навика за четене при детето. Моделът с прекъсване на въздействието доказва връзката въздействие - четене.

Като резултат от експеримента детето успява да получи предметите, които е искало. То продължава да чете всеки ден, за да спечели други неща. Според думите му четенето започва да му доставя все по-голямо удоволствие. Техниката на четенето е значително подобрена, което дава основание да се предполага, че постепенно четенето само по себе си ще се превърне в положително подкрепление.

Исх. линия 1 Експ. усл. 1

Исх. линия 2 Експ. усл. 2

Страници

2

1

1 2 3 4 5 1 2 3 4 5 1 2 3 4 5 1 2 3 4 5
дни

Фиг. 1. Закрепване на навик за четене при Емил

Е К С П Е Р И М Е Н Т 2

Автор: Ю. Попова

Заглавие: ФОРМИРАНЕ НА НАВИК ЗА ЧИТЕНЕ НА ЗЪБИТЕ У 8-ГОДИШНО ДЕТЕ С ПОМОЩТА НА ПОЛОЖИТЕЛНО ПОДКРЕПЛЕНИЕ

Обект и ситуация: Стоян е 8-годишно момче, което не обича да си мие зъбите и е необходимо всяка вечер да бъде уговарян да го направи.

Исходна линия 1: Майката предлага детето всяка вечер и регистрира изграждането на зъбите без подканяне. За 7 дни наблюдение резултатът е 0.

Експериментално условие 1: Майката предлага на детето да му чете приказка преди заспиване в продължение на 15 минути, ако преди това той без напомняне и уговаряне си измие зъбите. От осмия до петнадесетия ден детето всеки ден си мие зъбите самостоятелно и получава съответното положително подкрепление - четене на приказка.

Исходна линия 2: От 15-ия до 20-ия ден Стоян прекарва на вилата, където не му се напомня за миенето на зъби и не получава положителното подкрепление. През този период той нито веднъж не си измива зъбите.

Експериментално условие 2: След завръщане на детето майката възобновява даването на положително подкрепление по непрекъснатата схема и желаното поведение се появява всеки ден.

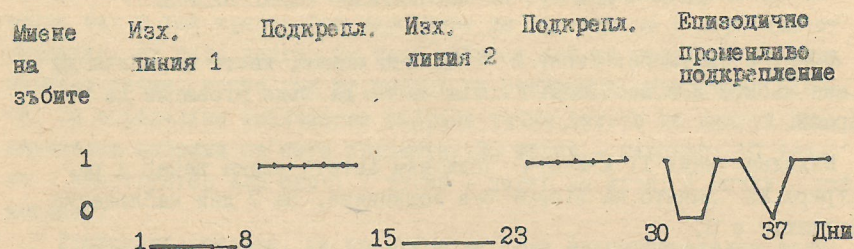
След 37-ия ден се преминава към епизодична променлива схема на подкрепяне. На Стоян се казва, че той вече редовно си мие зъбите и не е необходимо да получава награда всеки път. Майка му ще му чете, когато може, но той предварително няма да знае кога. През следващата седмица подкреплението се дава 3 пъти в дните, когато не се подкрепя, детето се нуждае от вербално подсказване, за да извърши действието.

Първата стъпка при формиране на желаното поведение е, че Стоян вече не се съпротивлява на идеята да си мие зъбите и това прави обдуването с него вечер много по-приятно.

Втората стъпка е постепенното оттегляне на подсказването, за да стане поведението независимо от майката.

При тези условия честотата на миене на зъбите без подсказване и подкрепление достига 5 пъти в седмицата.

Обсъждане: Изследването показва ефекта на позитивното подкрепление за формиране на ново поведение. Моделът на отговорите на процедурата демонстрира причинната връзка между подкреплението и желаното поведение. Използването на подкажване и на по-малки стъпки позволява, макар и по-бавно, но възможно формирането на самостоятелен навик за миене на зъбите.

Фиг. 2. Изработване на навик за миене на зъбите при Стоян

Е К С П Е Р И М Е Н Т 3

Автор: З. Михова

Заглавие: СЪЗДАВАНЕ НА НАВИК ЗА САМОСТОЯТЕЛНО ЧЕТЕНЕ НА ХУДОЖЕСТВЕНА ЛИТЕРАТУРА У 9-ГОДИШНО МОМЧЕ

Обект и ситуация: Ангел е 9-годишен ученик в III клас, който няма изграден навик да чете самостоятелно художествена литература и посреща с явен негативизъм подканянето на родителите си да четат. Експериментът се провежда в домашна обстановка.

Изходна линия: В продължение на 2 седмици възрастен член на семейството, който в момента е въщи, регистрира колко страници е прочело детето през деня. С изключение на два дни, когато Ангел сяда да чете като реакция на виновност или обида, в останалите дни линиите е стабилна нула.

Експериментално условие: Майката подарява на сина си красив бележник, какъвто той отдавна иска да има, като му предлага всеки ден да записва колко страници е прочел. Въздействието обхваща периода на зимната ваканция. Всеки ден детето чете по 7-8 страници

от книга, препоръчана от учителката. При проверка на бележника обаче се оказва, че не е записал нищо. Оказва се, че учителката е поставила условие книгата да се прочете и е записала, че тези, които не го изпълнят, ще остават след часовете да четат. По този начин реалното въздействие, което е довело до промяна в поведението, не е възможността за самоконтрол като вид положително подкрепление, а желанието да се избегне последствие, което явно се възприема като наказание.

Постекспериментални изчисления: Детето продължава да чете по 4-5 страници на ден, като в някои случаи е необходимо вербално подкажване, но няма съпротива от негова страна. Техниката на четене значително е подобрена, има интерес към художествената литература.

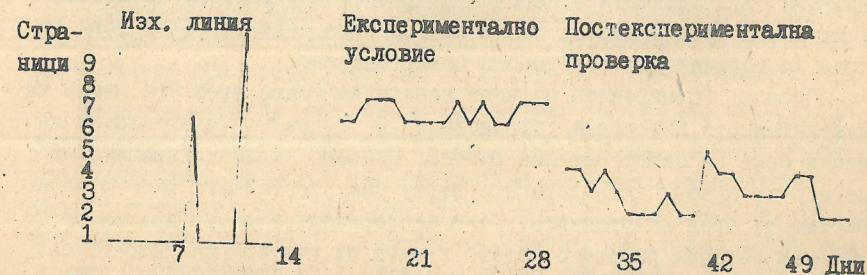
Обсъждане: Това не е издържан експеримент, а по-скоро наблюдение, тъй като не е приложен модел за верификация на въздействието. Много е илюстративен обаче в няколко аспекта:

1. Прецизната регистрация показва два пика на фона на нулева линия. Това ни насочва да търсим причината не толкова в неумението, дължащо се на специфично изоставане, колкото в нежеланието и липсата на навик за четене (две причини, които понякога е трудно да разграничим).

2. Този пример ни показва колко лесно е да се заблудим относно това, какво води до промяна в поведението на детето и колко необходимо е да проведем някаква форма на контрол.

3. Примерът демонстрира влиянието на заплахата от наказание върху промяна на поведението на детето. Трябва да се подчертае, че вероятно не всеки ученик би реагирал по този начин.

4. Това е пример за дейност, която, веднъж изработена, сама става източник на положително подкрепление. Това е вероятната причина поведението да не спадне до изходното ниво след прекратяване на въздействието.

Фиг. 3. Засилване на навика за четене при Ангел

Е К С П Е Р И М Е Н Т 4

Автор С. Величкова, Ю. Попова

Заглавие: ФОРМИРАНЕ НА НАВИК ЗА САМОСТОЯТЕЛНО ПИСАНЕ ПРИ ДИКТОВКА

Обект и ситуация: Гълъб е 6-годишен ученик от първи клас. Затруднява се в процеса на писане и затова често поглежда в тетрадката на съседа си по време на диктовка. Постепенно детето натрупва достатъчно знания, но навикът му да преписва затруднява самостоятелната му работа.

Исходна линия: Извършени са 10 наблюдения върху самостоятелното писане на детето по време на диктовка чрез регистрация на поведението в края на интервал от 2 минути. Наблюденията показват редки моменти на самостоятелно писане (само 2 пъти). През по-голямата част от времето Гълъб поглежда в тетрадката на съседа си.

Експериментална методика и резултати: Изходно ниво - 1: През 10-те наблюдения за интервал от 10 минути детето поглежда средно 4 пъти от възможни 5.

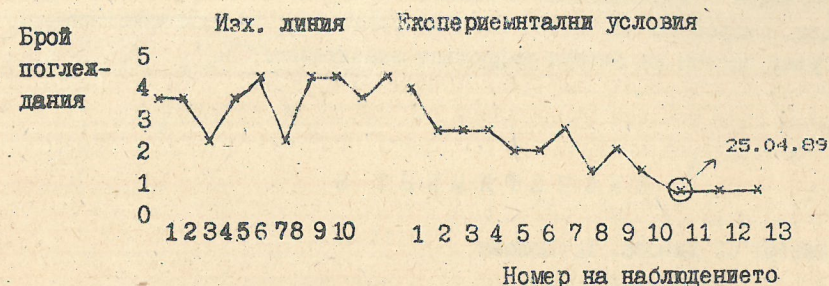
Учителката провежда разговор с Гълъб в присъствието на баща му. Уверява го, че той мисли оригинално и самостоятелно, но вече трябва да се опира на своите знания и да не поглежда в чуждата тетрадка. Гълъб се съгласява да опита да работи самостоятелно. Учителката подкрепя положително всеки негов отказ от преписване чрез похвала.

Детето постепенно намалява броя на поглежданията. Решаващ момент е денят (25.04.1989), когато тя му казва, че дори и да прави грешки, важно е да не поглежда в тетрадката на съседа. Гълъб прекратява поглежданията и започва да работи напълно самостоятелно. Учителката продължава да го хвали още една седмица. След това до края на годината детето работи самостоятелно.

Оценка: Формирането на ново поведение става чрез угасяване на нежелателното поведение (преписване) и социално подкрепление на всеки опит за самостоятелна работа. Особено силно подкрепящо за детето се оказва акцентирането върху самостоятелната работа независимо от броя на грешките. Този експеримент е добър пример за това, как подобна работа с детето помага на учителя да разбере по-добре мотивите, поради които то показва определено поведение - в

случай неувереността и страхът от грешки, а не незнанието лежат в основата на преписването.

Данни за успеха на детето: В началото на експеримента Гълъб чете и пише бавно, с много грешки и несигурност. Устно работи добре. В края на експеримента детето пише уверено, с малко грешки, при бавен темп. Устно работи още по-добре.

Фиг. 4. Формиране на навик за самостоятелна работа при Гълъб

Е К С П Е Р И М Е Н Т 5

Автор: М. Лесичка, Ю. Попова

Заглавие: ФОРМИРАНЕ НА НАВИК ЗА ЧЕТЕНЕ С ЦЕЛ ПОВИШАВАНЕ СКОРОСТТА НА ЧЕТЕНЕ

Обект и ситуация: Добри е 9-годишен ученик в III клас. Той е по-бавен, в часовете не е активен, раним при неуспех, затворен. От първи клас скоростта му на четене не е на нивото на останалите ученици, които се справят много добре.

Оценка на поведението: Направени са 5 измервания на скоростта на четене на Добри (брой думи в минута). Средната скорост е 43 думи в минута при средна скорост за класа - 90 думи в минута.

Експериментална методика и резултати: Учителката разговаря с Добри и му предлага, ако има желание, да започне да чете всеки ден от някоя книга по избор, за да увеличи скоростта си на четене. Детето с готовност се съгласява. В продължение на 2 месеца отначало всеки ден (1 месец), а по-късно 3 пъти в седмицата Добри разказва на учителката това, което е прочел за около 10 минути в меж-

дучасието. Разказите му са подробни и образни и той всеки път получава похвала.

В края на втория месец е направено измерване (5 пъти) и средната скорост на четене е 51 думи в минута.

Оценка: Навикът за редовно четене се формира поради социално подкрепление – индивидуално внимание от страна на учителката и похвали. Скоростта на четене леко се увеличава, но самочувствието и увереността на детето нарастват значително.

Е К С П Е Р И М Е Н Т 6

Автор: С. Димова, Ю. Попова

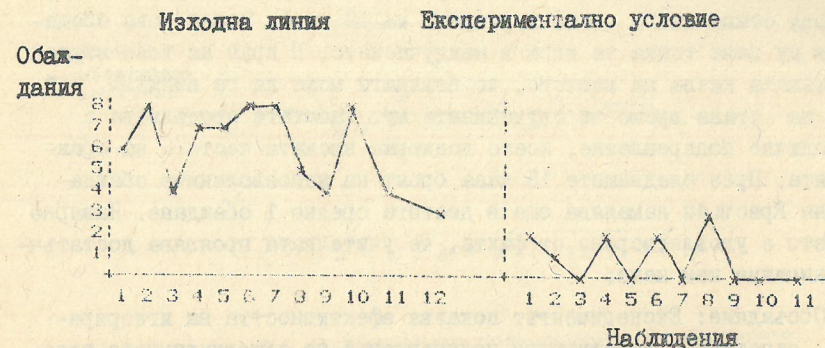
Заглавие: УТАСЯВАНЕ НА НАВИКА ДА СЕ ОБАЖДА И СТАВА В ЧАС ПРИ УЧЕНИК ОТ ВТОРИ КЛАС

Обект и ситуация: Цветан е на 8 години и с доста добра осведоменост. В часовете е невъздържан и често се обаждат, без да му е дадена думата.

Оценка на поведението: В рамките на 20 дни са направени 14 наблюдения върху поведението на Цветан, като е регистрирано количеството обаждания или ставане за един учебен час – средно 7. Отбелязва се известно намаляване на проявите в края на периода на наблюдение, тъй като учителката отначало прави забележки или изразява неодобрение към обажданията, а по-късно не им обръща внимание (с цел "обективност" на наблюдението, което обаче изиграва ролята на игнориране).

Експериментална методика и резултати: След независимите наблюдения на психолога в час и обсъждане в групата е решено, че Цветан се чувства пренебрегнат от учителката: той има повече знания и работи по-бързо от другите, но не му се дава достатъчна възможност за изява. Експерименталното въздействие се състои в това, че учителката продължава напълно да игнорира нежеланите му обаждания, но когато той вдига ръка, му дава възможност да се изяви. Тъй като се представи успешно, той получава и похвали при изпитването. Освен това учителката започва да го хвали, когато е по-внимателен и старателен, което го стимулира да работи по-продължително на чина си.

Оценка: Навикът на детето да се обаждат в час е подложен успешно на утаяване. Особена роля изиграва положителната подкрепа на алтернативното желателно поведение, което бързо замества нежелателното обаждане.

Фиг. 6. Редуциране на нежеланите обаждания на Цветан

Е К С П Е Р И М Е Н Т 7

Автор: Ю. Богданова, В. Вълва

Заглавие: НАМАЛЯВАНЕ НА НЕПОЗВОЛЕНИТЕ ОБАЖДАНИЯ В ЧАС ПО РОДНА РЕЧ ПРИ ДЕСЕТГОДИШНО МОМЧЕ

Обект и ситуация: Кристиан е десетгодишно момче. Той често се обаждат в час, без да вдига ръка. Обажданията му често нямат връзка с урока и смущават работата на класа и на учителката.

Оценка на поведението: Учителката отбелязва всяко обаждане на Кристиан без вдигане на ръка в часа по родна реч. Училищният психолог прави независими наблюдения приблизително всеки петти ден от изследването. Съвпадението, изчислено посредством разделяне по-малкото число на по-голямото и умножаване по 100, е средно 96%.

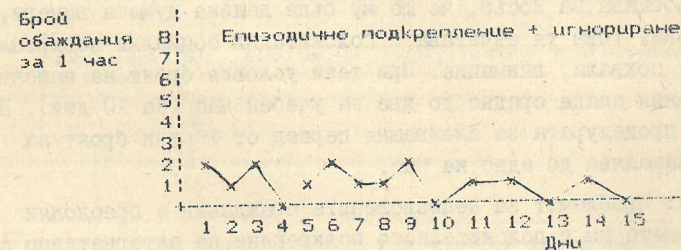
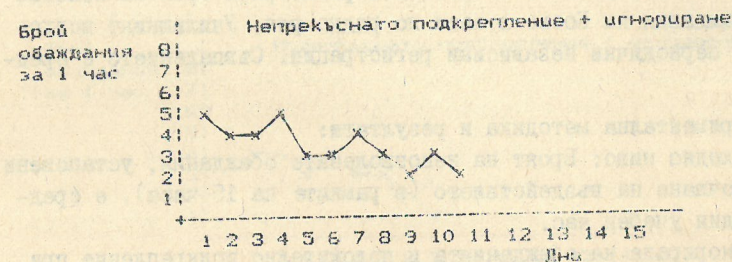
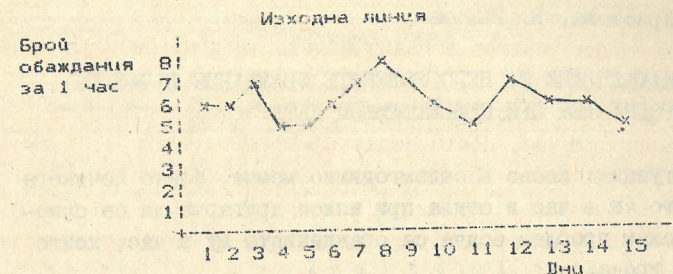
Експериментална методика и резултати:

1. Изходно ниво: Средният брой обаждания за един учебен час преди започване на експерименталното въздействие е 6.

2. Въздействие: Игнорират се нежеланите обаждания и се дава положително подкрепление всеки път, когато вдигне ръка. На

16-ия час по родна реч (край на изходната линия) учителката казва на Кристиан, че от този момент няма да му обръща внимание, щом се обади без разрешение и ще го изпитва винаги. Желено е дитето рече. При тези условия броят на неправомерните обаждания намалява спад. Учителката подкрепя момчето при всяко вдигане на ръка, макар че това става много често в рамките на 10 часа. Освен това обещава да му дава топка за игра в междучасието. В края на този период учителката казва на момчето, че невинаги може да го изпитва, тъй като не остава време за случениците му. Работата продължава с епизодично подкрепление, което поддържа ниската честота на обажданията. През следващите 15 часа броят на неправомерните обаждания на Кристиан намалява още и достига средно 1 обаждане. Навярно момчето е удовлетворено от факта, че учителката проявява достатъчно внимание към него.

Обсъждане: Експериментът показва ефективността на игнорирането, съчетано с положително подкрепление на алтернативното поведение, за утаяване на едно нежелателно поведение. Първоначално учителката смята, че е по-добре да не игнорира неправомерните обаждания на Кристиан, тъй като той се опитва да спори с нея. Тя смята, че е по-добре да му противопостави собствените си аргументи. В резултат от наученото от курса и обсъжданията с училищния психолог и колегите тя разбира, че по този начин всъщност подкрепя желанието на детето да се обаждат и спори. Тогава тя се съгласява да игнорира неправомерните обаждания и да подкрепя с вниманието си вдигане на ръка. В резултат от това въздействие момчето променя изцяло отношението си към учителката. Той не само престава да се обаждат и да спори, но и по собствено желание се записва в занималня, което е отдавнашно желание на учителката му.

Фиг. 7. Редуциране на неправомерните обаждания на Кристиан

Е К С П Е Р И М Е Н Т 8

Автор: В. Христова, В. Вълкова

Заглавие: НАМАЛЯВАНЕ НА НЕПОЗВОЛЕНИТЕ ОБАЖДЕНИЯ В ЧАС ПО РОДНА РЕЧ ПРИ СЕДЕМГОДИШНО ДЕТЕ

Обект и ситуация: Косьо е седемгодишно момче, което понякога става от мястото си в час и отива при някое другарче да се само-разправи. По-голям проблем обаче са обажданията му в час, които нямат връзка с урока.

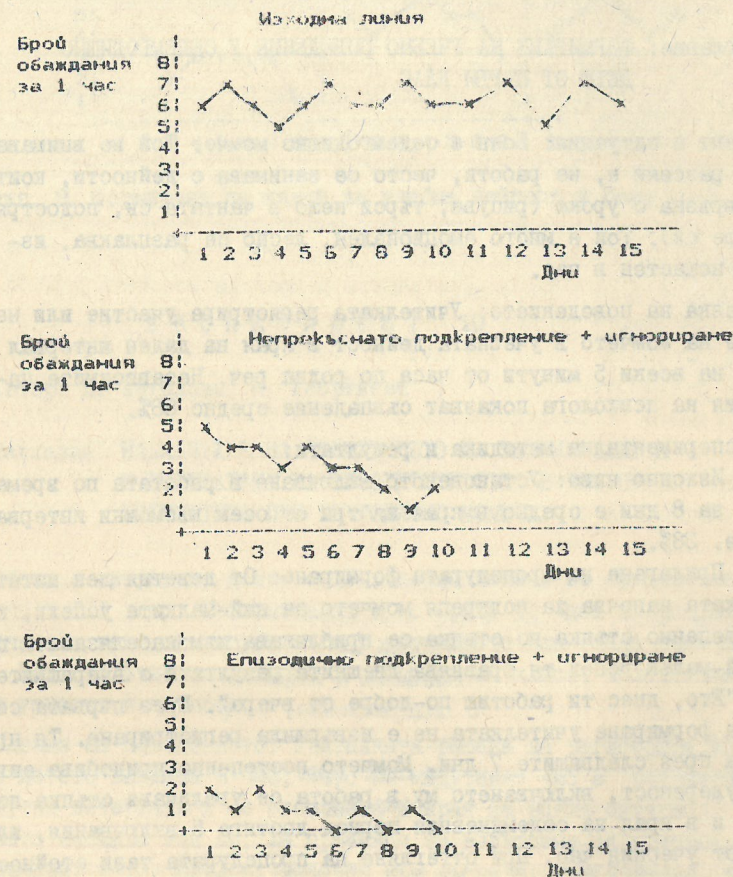
Оценка на поведението: Учителката регистрира броя на неправо-лените обаждания на Косьо в часа по родна реч. Училищният психо-лог прави периодични независими регистрации. Съпадението е сред-но 90%.

Експериментална методика и резултати:

1. Изходно ниво: Броят на неправо-лените обаждания, установени преди започване на въздействието (в рамките на 15 часа), е сред-но 5 за един учебен час.

2. Игнориране на обажданията и положително подкрепление при вдигане на ръка. След периода на изходната линия - на 16-ия ден, учителката съобщава на Косьо, че ще му бъде дадена думата винаги, щом вдигне ръка. Това тя съчетава с положителни социални подкреплени-ния: усмивка, похвала, внимание. При тези условия броят на неправо-лените обаждания спада средно до две за учебен час (за 10 дни). При оттегляне на процедурата за следващия период от 10 дни броят на обажданията намалява до едно на час.

Обсъждане: Проблемът за неправо-лените обаждания е преодолян чрез игнорирането им и положителното подкрепяне на алтернативно по-ведение. След приключване на експеримента учителката затвърждава положителното си подкрепление, като го прави отговорник на една от групите при отиване в стола. Косьо с желание изпълнява задачата си.

Фиг. 8. Редуциране на неправо-лените обаждания на Косьо

Е К С П Е Р И М Е Н Т 9

Автор: Л. Кирилова, В. Вълва

Заглавие: ФОРМИРАНЕ НА УЧЕБНО ПОВЕДЕНИЕ У СЕДЕМГОДИШНО ДЕТЕ ОТ ПЪРВИ КЛАС

Обект и ситуация: Боян е седемгодишно момче. Той не внимава в час, разсеян е, не работи, често се занимава с дейности, които нямат връзка с урока (рисува, търси нещо в чантата си, подостря моливите си). Той е много емоционален, лесно се разплаква, изглежда нещастен в час.

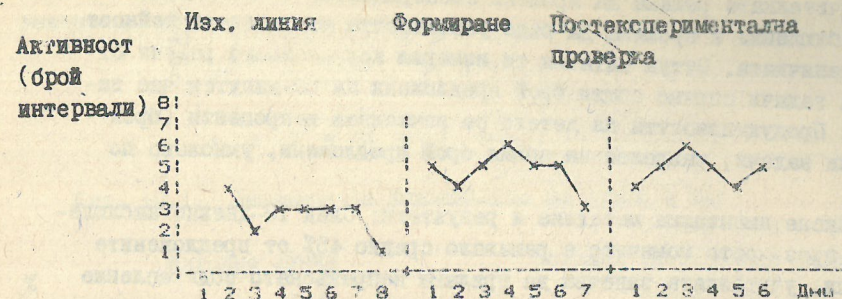
Оценка на поведението: Учителката регистрира участие или неучастие на момчето в учебната дейност в края на даден интервал – в края на всеки 5 минути от часа по родна реч. Независимите наблюдения на психолога показват съпадение средно 88%.

Експериментална методика и резултати:

1. Изходно ниво: Установеното включване в работата по време на час за 8 дни е средно в края на три от осем възможни интервала, т.е. 38%.

2. Прилагане на процедурата формиране: От деветия ден нататък учителката започва да подкрепя момчето за най-малките успехи, като постепенно стъпка по стъпка се приближава към набелязаната цел. При най-малък успех тя сравнява днешните резултати с вчерашните, напр. "Ето, днес ти работиш по-добре от вчера". През първата седмица на формиране учителката не е извършила регистриране. Тя прави това през следващите 7 дни. Момчето постепенно придобива сигурност, увереност, включването му в работа се увеличава стъпка по стъпка и в края на седемдневния период достига 5 включвания, или 62,5% от учебния час. При оттегляне на процедурата тази стойност се стабилизира.

Обсъждане: Ефектът от подкреплението се постига при отчитане и на най-малките и едва забележими успехи на момчето. Учителката е строга, не използва социални подкрепления, изразява се лаконично. След обсъждане с училищния психолог тя започва да се старее и да отделя повече внимание на Боян, за да подкрепи успехите му. Резултатът освен в конкретното поведение се изразява и в това, че настроението на детето се подобрява, то става по-живо и общително.

Фиг. 9. Формиране на навик за учебна дейност у Боян

Е К С П Е Р И М Е Н Т 10

Автор: Д. Ангелова, И. Георгиева

Заглавие: НАМАЛЯВАНЕ НА ПОВЕДЕНИЕТО НА НЕВНИМАВАНЕ И ПОВИШАВАНЕ НА ПРОДУКТИВНОСТТА В ЧАС ПО МАТЕМАТИКА ПРИ 12-ГОДИШНО МОМЧЕ

Обект и ситуация: Асина е 12-годишно момче от Афганистан, което учи в III клас. Невнимателна е по време на часа по математика, отвлеча се, като си рисува нещо в тетрадката или гледа през прозореца. Недостатъчно се включва в работата на класа, вследствие на което успехът ѝ е нисък.

Оценка на поведението: Учителката започва да регистрира колко време детето внимава в час, като всеки минутният час е разделен на 5-минутни интервали и се отбелязва в края на всеки интервал, дали момчето внимава или не. За признаци на внимаване се приемат външни прояви, като: поглед, насочен към дъската, към учителя, към отговарящия ученик, към тетрадката; действия, адекватни на поставената в момента задача – слушане, писане, четене. Направени са независими наблюдения от училищния психолог и коефициентът на съгласие е 67%. След няколко дни, още във фазата на изходната линия, неговата ученичката забелязва, че е обект на специално внимание от страна на учителя и психолога. Поведението ѝ рязко се променя, тя започва да внимава в урока много повече и задържа устойчиво това състояние.

Учителката решава да промени експеримента, така че предмет на наблюдение и промяна да бъде успешността на учебната дейност на ученичката. Оттук нататък тя измерва количеството решени от Асина задачи спрямо общия брой предложени за 10-минутен час задачи. Продуктивността на детето се изчислява в проценти (брой решени задачи, разделен на общия брой предложени, умножено по 100).

Експериментална методика и резултати: След 13-дневно наблюдение, през което момичето е решавало средно 45% от предложените задачи, учителката започва да прилага непрекъснато подкрепление под формата на похвала пред целия клас и изразено очакване за още по-добра работа.

За съжаление въздействието не е много равномерно, то бива прекъснато от двете боледувания на ученичката, от организираната екскурзия и от контролните работи в края на учебната година. По тези причини е трудно да се правят окончателни изводи. Все пак има основание да се твърди, че положителното подкрепление е оказало въздействие: средното значение на количеството решени задачи по време на въздействието е по-голямо (62%) в сравнение с периода на изходната линия; в края на експеримента линията се стабилизира на високото си ниво и по време на контролната работа Асина показва по-добър успех, отколкото на контролната работа в края на първия срок.

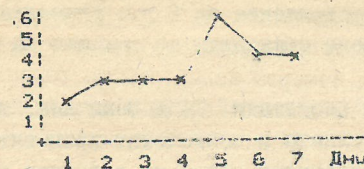
Обсъждане: Този експеримент е много поучителен, тъй като демонстрира какво влияние върху поведението на детето може да окаже дори такава рудиментарна форма на внимание, каквато е наблюдението. Не е ясно дали вниманието е действувало като положително или като отрицателно подкрепление, но фактът е, че поведението на внимание се засилва.

Експериментът е интересен също и от гледна точка на възможността да отчетем подобрене при една много начупена графика на изходната линия и представлява добър пример на изискването да имаме относително стабилно състояние на поведението, преди да започнем да го променяме.

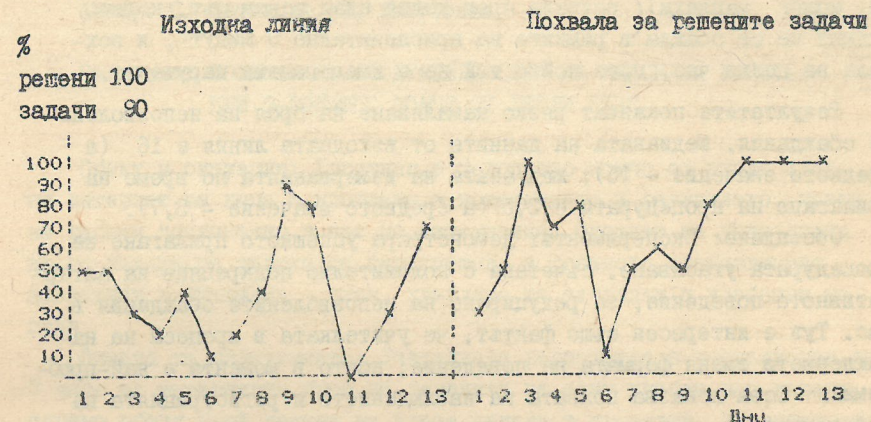
Третата поука от този експеримент се отнася до времето, което избираме, за да започнем изграждането или промяната на определено поведение – ако предварително знаем, че предстои много прекъсвания на учебната работа (обикновено в края на срока, около Нова година и пр.), вероятно е по-добре да изчакаме.

Интервали,

в които е
внимавала

Фиг. 10.1. Динамика на вниманието на Асина в час

Фиг. 10.2. Динамика на продуктивността на Асина в час по математика

Е К С П Е Р И М Е Н Т 11

Автор: В. Цанова, И. Георгиева

Заглавие: НАМАЛЯВАНЕ БРОЯ НА НЕПОЗВОЛЕНИТЕ ОБАЖДАНИЯ В ЧАС ПРИ 10-ГОДИШНО МОМЧЕ ОТ ТРЕТИ КЛАС

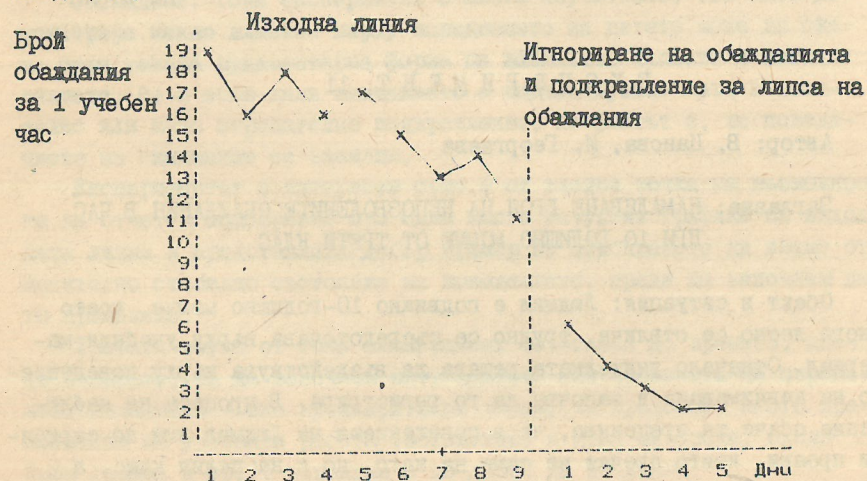
Обект и ситуация: Людмил е подвижно 10-годишно момче, което много лесно се отвлича, трудно се съсредоточава върху учебния материал. Отначало учителката решава да въздейства върху поведението на невнимаване и започва да го регистрира. В процеса на наблюдение обаче тя преценява, че в поведението на Людмил има по-сериозни прояви, които пречат не само на него, но и на целия клас, а именно – обаждания без разрешение на учителя. Въздействието се извършва в часовете по математика.

Оценка на поведението: В продължение на 5 дни учителката регистрира количеството непозволените обаждания на Людмил за 30-минутен час.

Експериментална методика и резултати: След 9-ия ден, въпреки че графиката е изходяща, учителката и помощникът препеняват, че поради голямата честота на обажданията могат да започнат процедурата по промяна на поведението: игнориране на нежелателните прояви, които дотогава винаги са се радвали на внимание (забележки, молби, заплахи); похвала пред целия клас всеки път, когато Людмил не се обажда в рамките на приблизително 5 минути, и похвала за целия час, през който той не е имал големи нарушения.

Резултатите показват рязко намаляване на броя на непозволените обаждания. Медианата на данните от изходната линия е 16 (а средното значение - 15); медианата на измерванията по време на прилагане на процедурата е 3,5 (а средното значение - 3,7).

Обсъждане: Експериментът демонстрира успешното прилагане на процедурата утаяване, съчетана с положително подкрепяне на алтернативното поведение, за редуциране на непозволените обаждания в час. Тук е интересен също фактът, че учителката в процеса на наблюдението сменя формата на поведение, която в момента е най-проблемна. Това показва ползата на наблюдението и регистрацията на поведението не само за получаване на изходна линия, но и за получаване на по-ясна представа и по-точно формулиране на проблемите на децата.

Фиг. 1. Редуциране на непозволените обаждания на Людмил

Е К С П Е Р И М Е Н Т 12

Автор: С. Евтимова, И. Георгиева

Заглавие: **ПОВИШАВАНЕ ПРОДУКТИВНОСТТА НА КЛАСНАТА РАБОТА ПРИ 9-ГОДИШНО МОМЧЕ ОТ ВТОРИ КЛАС**

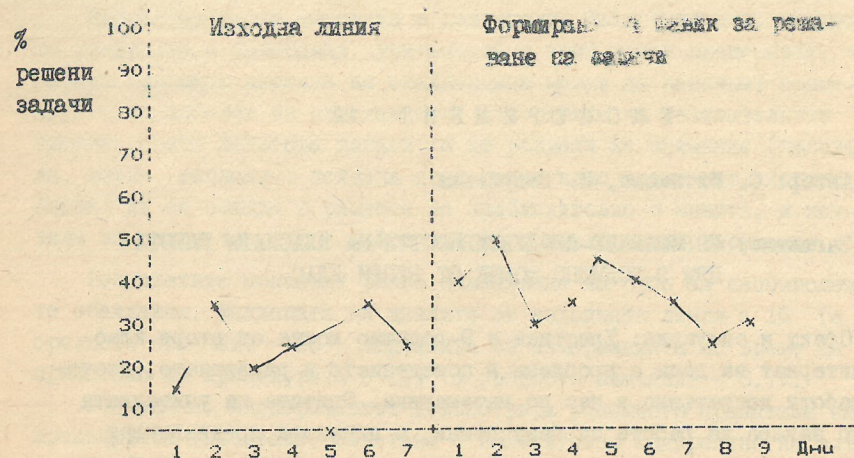
Обект и ситуация: Христиан е 9-годишно момче от втори клас на интернат за деца с проблеми в поведението и развитието, което не работи достатъчно в час по математика. Опитите на учителката да го накара да работи са безуспешни, а понякога предизвикват афективни избухвания - плач, хвърляне на тетрадки и учебници на пода.

Оценка на поведението: Учителката регистрира в продължение на 7 часа по математика броя на решените за един учебен час задачи спрямо общия брой дадени на класа задачи в проценти. Количеството не надхвърля 33%, като средната стойност е 22,8%.

Експериментална процедура и резултати: След етапа на наблюдение учителката започва да прилага процедура на формиране, придружена от утаяване. Тя хвали Христиан за няколко задачи, които е решил първия път, след това го хвали при напредък в сравнение с предишните пъти. В същото време учителката престава да прави забележки в моментите, когато той не работи или да го подканя.

Резултатите показват увеличаване на процентното съотношение решени/предложени задачи за един учебен час (средната стойност на резултатите е 35,2). Към края на въздействието се отбелязва известно спадане на продуктивността на момчето. Много вероятно е това да е свързано с края на учебната година.

Обсъждане: Експериментът показва известен успех в използването на формираща процедура, съчетана с утаяване, за повишаване продуктивността на учебната дейност на момчето в час по математика. Резултатът не е много изразен, но като се има предвид, че детето е с твърде проблемно поведение и изразена социална занемареност, това би могло да се разглежда като първа стъпка за подобряване учебната му дейност.

Фиг. 12. Повишаване продуктивността на учебната дейност на Христиан

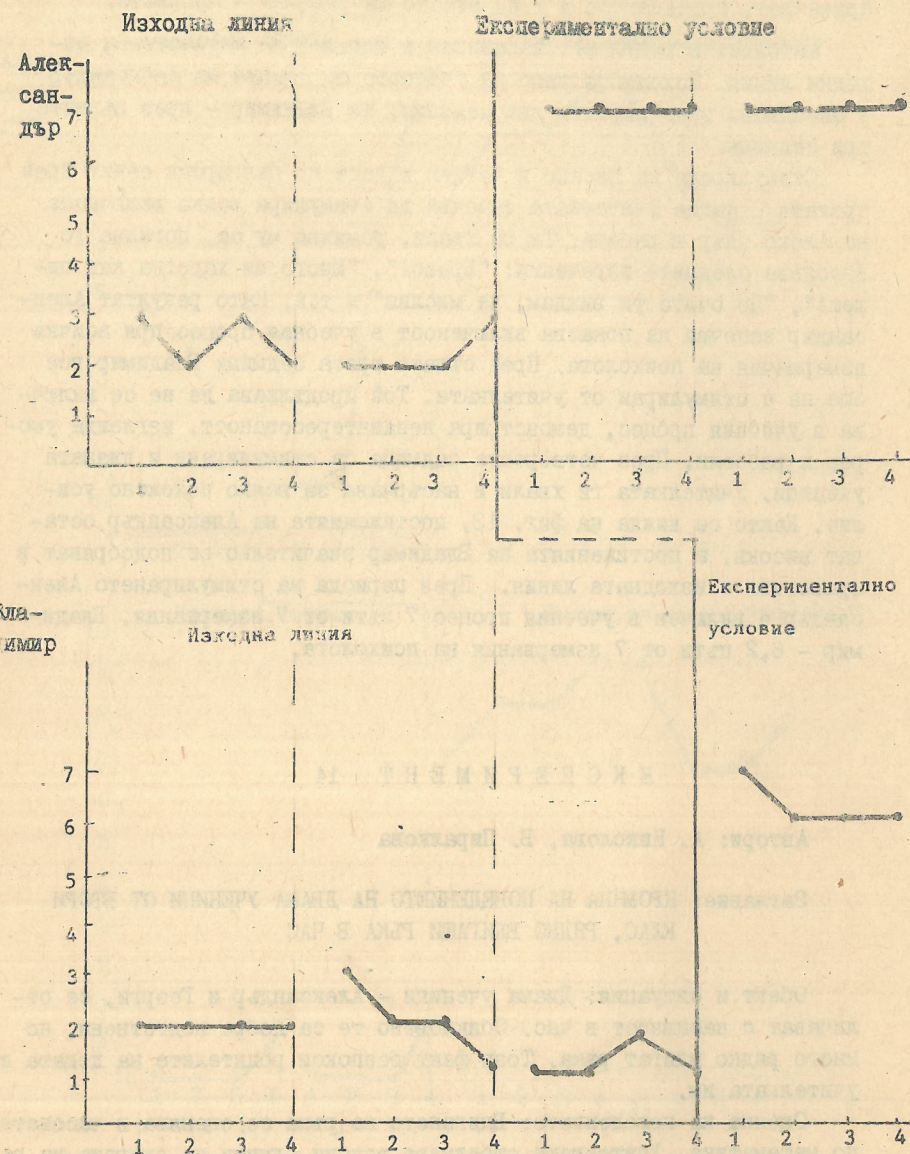
Е К С П Е Р И М Е Н Т 13

Автори: А. Николова, И. Василева

Заглавие: ПОДОБРЯВАНЕ НА УЧИЛИЩНИТЕ ПОСТИЖЕНИЯ НА ДВАМА УЧЕНИЦИ ОТ ВТОРИ КЛАС ПОСРЕДСТВОМ СИСТЕМНО ВНИМАНИЕ ОТ СТРАНА НА УЧИТЕЛКАТА

Обект и ситуация: Двама ученици - Владимир и Александър не проявяват усърдие в часовете по български език. Като резултат техните училищни постижения не са особено добри.

Оценка на поведението: Поведението на двамата ученици се оценява от психолог в часовете по български език в продължение на две последователни седмици. Използва се регистриране в края на всеки петминутен интервал. За един учебен час поведението се регистрира седем пъти. Психологът отбелязва включено ли е или не детето в дейността, която изисква учителката. На фиг. 13 се вижда много ниско първоначално ниво на участие в учебния процес на момчетата. Средната включеност на Александър е 2,1 от 7 измервания за един

Фиг. 13. Подобряване на училищните постижения на двама ученици от втори клас посредством системно внимание от страна на учителката

учебен час, на Владимир - 1,5. През цялото време те се въртят, приказват, прозяват се и т.н. вместо на работата и изпитието.

Методика и резултат. Използван е метод на измерване на изходна линия. Изходното ниво на учебното поведение на Александър е оценявано през първите две седмици, на Владимир - през първите три седмици.

Стимулиране на писане и четене в часа по български език: През третата седмица учителката започва да стимулира всяко включване на Александър в работа. Тя го хвали, усмихва му се, погледва го използва следните изречения: "Браво!", "Много ми харесва как пишеш!", "По очите ти виждам, че мислиш" и т.н. Като резултат Александър започва да показва включеност в учебния процес при всички измервания на психолога. През същата трета седмица Владимир все още не е стимулиран от учителката. Той продължава да не се включва в учебния процес, демонстрира незаинтересованост, изглежда уморен и разсеян. През четвъртата седмица са стимулирани и двамата ученици. Учителката ги хвали и насърчава за всяко положено усилие. Както се вижда на фиг. 13, постиженията на Александър остават високи, а постиженията на Владимир значително се подобряват в сравнение с изходната линия. През периода на стимулирането Александър е включен в учебния процес 7 пъти от 7 измервания, Владимир - 6,2 пъти от 7 измервания на психолога.

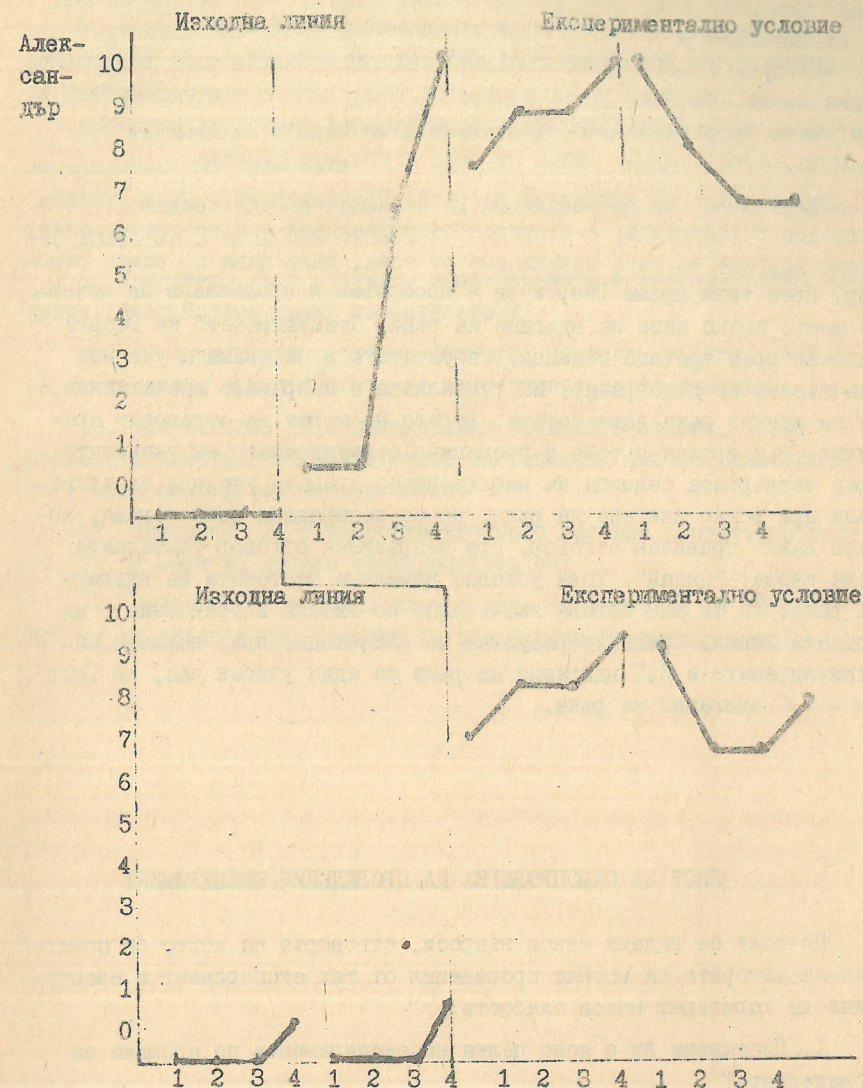
Е К С П Е Р И М Е Н Т 14

Автори: А. Николова, В. Пиралкова

Заглавие: ПРОМЯНА НА ПОВЕДЕНИЕТО НА ДВАМА УЧЕНИЦИ ОТ ВТОРИ КЛАС, РЯДКО ВДИГАЩИ РЪКА В ЧАС

Обект и ситуация: Двама ученици - Александър и Георги, се отличават с пасивност в час. Обикновено те са добре подготвени, но много рядко вдигат ръка. Този факт безпокои родителите на децата и учителката им.

Оценка на поведението: Вдигането на ръка се оценява в часовете по математика. Учителката отбелязва всички случаи на вдигане на ръка. Наблюдението се провежда през първата седмица на изследването.

Фиг. 14. Промяна на поведението на двама ученици от втори клас, рядко вдигащи ръка в час

четири последователни дни. През тази седмица Александър не е вдигнал ръка нито един път, Георги – само един път. Четвъртия ден от наблюденияето.

Методика и резултати: Използван е модел на изходната изходна линия. На фиг. 14 се вижда, че при стимулиране на вдигането на ръка на Александър продължават само през първата седмица, а на Георги – през първата и втората седмица.

Стимулиране на вдигането на ръка: През втората седмица на наблюдение Александър е възпитаван от учителката и е поощряван след всяко вдигане на ръка независимо от това, дали дава правилен отговор. През това време Георги не е поощряван и продължава да показва много ниско ниво на вдигане на ръка. Стимулирането на Георги започва през третата седмица. Резултатите и на двамата ученици значително се подобряват. На учителката е направило впечатление, че те вдигат ръка даже тогава, когато не могат да отговорят правилно. Във връзка с това е променено стимулирането на учениците. През четвъртата седмица на наблюдението двамата ученици са изпитвани при всяко вдигане на ръка, но са поощрявани само тогава, когато дават правилен отговор. При неправилен отговор учителката само казва: "Сядай". Това условие намалява честотата на вдигане на ръка, но тя пак остава значително по-висока в сравнение с изходната линия. Средният резултат на Александър през периода на стимулирането е 6,7 вдигания на ръка за един учебен час, на Георги – 7,0 вдигания на ръка.

ЛИСТ ЗА САМОПРОВЕРКА НА ПРОВЕДЕНИЯ ЕКСПЕРИМЕНТ

По-долу са дадени някои въпроси, отговорът на които би помогнал на авторите да оценят проведения от тях експеримент и евентуално да коригират някои слабости.

1. Поставена ли е ясно целта на експеримента по промяна на поведението?
2. Използван ли е последователен и надежден метод на регистрация на поведението?
3. Проведено ли е наблюдението при подходящи условия и надеждно?

4. Дадено ли е точно, ясно и обитно определение на поведението, което ще бъде променяно?

5. Дадено ли е ясно определение на целта на експеримента, дефинирана ли е степента на промяна, при която той ще се счита за успешен?

6. Стабилна ли е изходната линия и на подходящо ниво ли е за започване на промяната?

7. Проведени ли са проверки за надеждността на регистрацията, добра ли е тази надеждност?

8. Приложено ли е правилно заплануваното експериментално условие (въздействия върху поведението)?

9. Има ли някакви сериозни фактори, промени, събития, които са се намесили при прилагане на експерименталното условие?

10. Осъществена ли е положителна промяна в степен, която да позволи експериментът да се счита за успешен? Ако не, планирано ли е ново експериментално условие?

11. Приложено ли е експерименталното условие достатъчно дълго, за да може да докаже ефективността си?

12. Приложен ли е някой от моделите за проверка на ефективността на приложените техники за овладяване на поведението?

СЪДЪРЖАНИЕ

Въведение	3
Лекция 1	6
Лекция 2	16
Лекция 3	24
Лекция 4	29
Лекция 5	33
Лекция 6	38
Лекция 7	45
Обобщаващ тест за самопроверка	50
Отговори на тестовете за самопроверка	52
Експерименти	59